

FENYVESI KRISTÓF

„A DÉL BETÖRÉSE”

(Kerényi Károly és a Sziget topológiája)*

1. A Centrálban a periféria

Az 1935–1939 között működő Sziget-műhelyt korának egyik legbátrabban kísérletező, művészet- és tudományközi, transzdiszciplináris¹ ókorkutatói közösségeként tarthatjuk számon. Nyelvi és politikai okok egyaránt közrejátszottak abban, hogy a Sziget sem a maga korában, sem pedig azt követően nem írhatta be magát az ókortudomány 20. századi kísérleti megújításának, illetve a mítosz modern poétikája² megalkotásának és a mitopoézis művelésének európai történetébe. Mindazonáltal a politikai tényezők csak részleges szerepet játszanak abban, hogy a Sziget-műhely nemzetközi jelentőségét mind ez idáig a magyar tudomány-, művelődés- és irodalomtörténet-írás is csak rendkívül korlátozott mértékben és körben ismerte fel.³

* A jelen dolgozat alapjául szolgáló előadás 2011. január 28-án hangzott el az ELTE BTK Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke által szervezett „...a múltat be kell vallani” című konferencián, a Petőfi Irodalmi Múzeumban. A dolgozat véglegesítése során nyújtott javaslataiért köszönettel tartozom Tverdota Györgynek, a konferencia szervezőjének, aki felhívta a figyelmem RAMSHORN-BIRCSÁK Anikó doktori értekezésére (*Mítosz és mű: Kerényi Károly mitológia- és műhely-konceptiójának, az 1930-as, 1940-es évek regényirodalmának és a korszak tudományos életének összefüggései*, kézirat, Bp., ELTE BTK, 2009) és J. SZABÓ Piroska kismonográfiájára (*A magyar üveggyöngyjátékosok*, Bp., Uránusz Kiadó, 2011). Továbbá köszönöm Gintli Tibornak (ELTE) és tanárimnak, Tuomo Lahdelmának (Jyväskyläi Egyetem), Thomka Beátának és Orbán Jolánnak (Pécsi Tudományegyetem) a dolgozat elkészítésében nyújtott támogatásukat.

¹ A transzdiszciplinaritás fogalmát a Sziget és Kerényi ókortudományi törekvéseinek összefoglaló leírására RAMSHORN-BIRCSÁK Anikó alkalmazza disszertációjában, *i. m.* A fogalomhasználat indoklása a szerző *100 éves a Nyugat* (ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola–Petőfi Irodalmi Múzeum, 2008. február 20–22.) című konferencián elhangzott előadásában is megtalálható: BIRCSÁK Anikó, *A Sziget és a Nyugat: A Sziget mint műhely*, <http://epika.web.elte.hu/doktor/BircsakAniko.pdf> (2011.08.09).

² A „mítosz poétikája” fogalmának értelmezéséhez lásd Jelesar MELETYINSZKIJ, *A mítosz poétikája*, ford. KOVÁCS Zoltán, Bp., Gondolat, 1985. Meletyinszkij 1976-os művének aktualitását – a munka egyes megfigyeléseinek és vizsgálati anyagának minden korhoz kötöttsége ellenére is – bizonyítja közelmúltban megjelent angol nyelvű kiadása: Eleazar M. MELETINSKY, *The Poetics of Myth*, ford. Guy LANOUE, Alexandre SADETSKY, New York, Routledge, 2000.

³ A nemzetközi és a magyarországi Kerényi-diskurzus összekapcsolhatóságának feltételei továbbra is csak korlátozott mértékben adóttak. Annak ellenére is így van, hogy Kerényi munkássága sokoldalúan és jelentős hangsúllyal szerepel a nemzetközi diskurzusban, s magyarországi tevékenységének kutatása is folyamatban van. Holott a diszkurzív „horizontok összeolvastásának” szükségességére már az 1997-es Kerényi-cente-

A Sziget rövid, felvillanás-szerű léte, valamint a Szigethez mint egyszersmind közösségi-társadalmi fórumhoz fűzött széleskörű alapítói remények gyakran ellentmondásosnak tetsző burjánzása túlságosan is könnyen elhelyezhetővé teszik a Szigetet a két világháború közötti magyarországi, közép-európai alapítások sorában. A Sziget ugyanis az Európa és a magyar társadalom krízisjelenségeinek együttes megoldását sürgető javaslatoktól kezdve, az egymástól látszólag távol eső kulturális jelenségek összekapcsolásával a közösségi, sőt emberi-humanisztikus önmeghatározás igényéig, számos olyan célkitűzést megfogalmaz, amely a két világháború közötti időszak egyéni és közösségi munkaprogramjainak a sokaságát jellemezte. Azonban nem szabad elfeledkezni arról, hogy a tudományos, művészi és személyes egzisztenciális erőforrásokat egyaránt maximalisan kiaknázni szándékozó *szigeti* tendenciák mindenekelőtt egy új ókortudományi modell kikísérletezésének a programját valósítják meg, s ez a specifikus törekvés egyértelműen kiemeli a Szigetet a térség intellektuális válságmegoldó műhelyeinek köréből. A Sziget, e sajátos ókortudományi irányultság révén, ugyanis a klasszika-filológiai erudíció által megalapozott *Bildung* műveltségisményének összeomlása utáni útkeresés nyugati diskurzusának legprogresszívebb klasszika-filológiai, etnológiai és filozófiai áramlataival került közvetlen érintkezésbe. Ebben a különös szerkezetű erőterben pedig számos olyan eredményt hozott létre, amelyeknek a jelentőségét csak az inter- és a transzdiszciplinaritás, a művészet-, a tudomány- és a kultúraköziség, a fenomenológiai, a kultúratudományi és a médiumelméleti vizsgálatok modern megközelítésmódjaiban egyaránt otthonosan tájékozódó tudományosság mérheti fel a maga sokoldalúságában.

A Sziget alapítóinak, Kerényi Károlynak és Hamvas Bélának, továbbá a műhely körül sűrűsödő diskurzus fő irányait befolyásoló Németh Lászlónak, Szerb Antalnak, Gulyás Pálnak, Prohászka Lajosnak, valamint a vállalkozást az utolsó Sziget-almanachban történő megjelenésével betetőző és egyben lezáró Franz Altheimnek a legtehetségesebb és a későbbiekben többségében ugyancsak jelentős pályát befutó Kerényi-tanítványokkal kiegészülő konstellációja⁴ – egymástól radikálisan különböző szereplők együttállásáról, sőt mozgalmoszerű közös fellépéséről lévén szó – egy a Sziget háttérül szolgáló, rendkívül összetett tematikai és személyközi hálózat működését feltételezte. Ezt a tematikai és személyközi hálózatot Kerényi Károly a Sziget kiadványsorozatának 1935-ös elindulását megelőző évtizedben, egyre tudatosabb munkával építette fel.

Kerényi egyben a szellemi-politikai függetlenség megőrzésével kialakítható érdekközösség diszkurzív feltételeit is szavatolva, nagyfokú érzékenységgel teremtette meg a közös érdeklődés motiválhatóságának, és ezáltal egy a hazai szellemi életben addig még ismeretlen, széles tartományú *másik hang* megszólaltatásának a lehetőségét. A Sziget

nárium rendezvényei is felhívhatták a figyelmet. Az év eseményeiről és tapasztalatairól lásd SZILÁGYI János György, *Kerényi-év, 1997 = Mitológia és humanitás: Tanulmányok Kerényi Károly 100. születésnapjára*, szerk. SZILÁGYI János György, Bp., Osiris, 1999, 12–27.

⁴ A Sziget I–III. szerzői: Sziget I, 1935 – Kerényi Károly (3 cikkel), Németh László, Dobrovits Aladár, Gallus Sándor, Hamvas Béla (2 cikkel); Sziget II, 1936 – Kerényi Károly (3 cikkel), Németh László (2 költeménnyel), Szerb Antal, Hamvas Béla (3 cikkel), Kövendi Dénes; Sziget III, 1939 – Kerényi Károly (2 cikkel), Németh László, Kövendi Dénes, Gulyás Pál, Brelich Angelo, Prohászka Lajos, Franz Altheim.

ebből a perspektívából nézve csak napjainkban vált átfogó elemzés tárgyává,⁵ azonban a Sziget-műhely egyes résztvevői munkásságának az ismeretében nyilvánvaló, hogy a Sziget olyan tudósok, művészek és gondolkodók egymástól felfogásban, értékrendben, érdeklődésben eltérő generációk képviselői között teremtett szoros kapcsolatot, akik és amelyek egyébként nem álltak egymással témaközösségben, elhatárolt diskurzusok beszélői voltak, gyakran nehezen áthidalható szakadékok, ellentétek húzódtak a szemléletükben.

Cs. Szabó László Kerényi Károllyal való megismerkedéséről szóló visszaemlékezése a korszak problémáinak alternatív megoldásai után kutató diskurzus- és asztaltársaságok sajátos egymásba éréseiről is érzékletes képet ad. Cs. Szabó beszámol arról, hogy még jelentős különbségek ellenére is miként jöhettek létre hosszabb-rövidebb életű szövetségek, miként alakulhatott ki valódi, az ellentétek által is fűtött, versengő párbeszéd az utókor számára már csak nehezen összeegyeztethető célokat valló értelmiségi körök között: „A Centrál Kávéház pincéjében ismerkedtem meg Károllyal, népesebb találkozókra használt alagsori termében. Ennek a kávéháznak a jelentősége vetekedett az 1930-as években azzal a Pilvaxéval, ahol a márciusi ifjak Petőfi két oldalán körülülték a »közvélemény asztalát«. Minél sötétebb idők ereszkedtek Magyarországra, annál vonzóbb betérővé vált, szinte napi szükségletté. [...] Együtt volt ott a magyar irodalom sokféle árnyalata, konzervatív és »nyugatos«, népi és urbánus [...] s a nyelvi tanszékek legrokonszenvesebb professzorai, a szegedi, pécsi, debreceni egyetemről is, ha felrándultak Pestre. [...] Kettős szorításban alakult ki az a láthatatlan, laza szövetség, amit szellemi honvédelemnek nevezett el a fiatal Szabó Zoltán. S ebben a szellemi honvédelemben összetartottak egymást nem kedvelő, sőt egyenesen taszító emberek is. [...] Szomszéd-ságomban ült le [Kerényi] Károly, bemutatkoztunk. [...] Károly nem tudósok, ókorbúvárok, hanem írók és költők közt számított a humanista ellenállás megsegítésére. [...] [A] szellemi honvédelem és ellenállás forrásait is kellő helyükön: ebben a pincében s kávéházi asztaloknál élte át, igazoló bátorítást szerezve ahhoz, hogy megindítsa *Sziget* című folyóiratát.”⁶

Az olykor ellentétes tendenciájú, heterogén elemek Kerényi Szigetében való összeépüléséből egy a korallzátonyokhoz hasonló, sérülékeny struktúra jött létre. Az 1935 és 1939 között megjelentetett *Sziget-évkönyvek* (1935, 1936, 1939) anyaga⁷ a szellemi klíma változásainak többszörösen kitéve, rendkívül lassú, organikus érési folyamat során, Kerényi szavaival élve „együtt növekedve”⁸ bontakozott ki. A Sziget mint *műhely* és *közösség* létalapját jelentő, Kerényi által tudatosan táplált organicitás-eszményt a szerke-

⁵ Vö. J. SZABÓ, *i. m.*

⁶ CS. SZABÓ László, *Kerényi Károly arcképe = Kerényi Károly és a humanizmus*, szerk. ÁRKAY László, Zürich, Svájci Magyar Irodalom- és Könyvbarátok Köre, 1977, 98–101.

⁷ *Sziget I–III. 1935–1939*, Bp., Orpheusz Kiadó, 2000.

⁸ A Szigetnek ezt a meghatározó vonását emeli ki Kerényi akkor, amikor a Sziget-vállalkozás lezárulását követően, egy pillanatra felsejlik a folytatás gondolata. Lásd Kerényi Károly 1942. február 3-án Gulyás Pálhoz írott levelét: „A Sziget-kötetnek együttesen kell nőnie.” Idézi DARABOS Pál, *Hamvas Béla: Egy életmű fizionómiája*, I–III, Bp., Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, 2002, II, 240.

zet egyes elemei közötti belső feszültségek egyfajta érzékeny, azonban mindig a Kerényi által vizionált, megújult ókortudomány irányába való kiegyensúlyozása alapozta meg. A Sziget-műhely sajátos elgondolásokon alapuló, összetett ókortudatói profilja kizárólag Kerényi folyamatos jelenlétére, személyes hatására épülő közösségszervezői munkája révén volt fenntartható. Ennek következtében a Sziget összeforrt Kerényi nevével, s a transzdiszciplináris kísérlet több, az alábbiakban részletesebben is bemutatandó aspektusa miatt, Kerényi életművének meghatározó állomásaként kell értékelnünk azt.

2. A Sziget mint közösségi hálózat: a pénteki előadások, a Stemma és a kiránduló körök

Kerényi néhány év középiskolai tanárság után, 1926-ban lett a budapesti egyetem magántanára. Ugyanebben az évben az Egyetemes Philológiai Közlöny egyik szerkesztőjévé is kinevezték. Ekkor indította el az egyetemen a görög mitológiáról szóló és számára is hamarosan komoly hírnevet szerző, úgynevezett *pénteki előadásokat*, amelyek invenciózus, élményszerű és az időszak meghatározó filozófiai, poétikai vonatkozásai felé asszociatív kapcsolatokat nyitó hangoltságuknál fogva és Kerényi határozott szándékainak megfelelően, rövidesen az egyetem körein jóval túlmutató kulturális programokká terebélyesedtek. (Kerényi az egyetem körein túllépni szándékozó kulturális terveinek a bizonyítékai után kutatva elegendő, ha a pénteki előadások időpontválasztására gondolunk: a péntek este hattól nyolc óráig terjedő időszak ma sem és akkor sem jellemzően az egyetemi diákokkal folytatott, hagyományos értelemben vett eredményes tanulmányi munka, sokkal inkább az úgynevezett közösségi, szabadidős tevékenységek ideje volt.⁹) Ezeken az előadásokon bontakoztak ki a Kerényi-féle mítoszértelmezésnek azok a kiterjedt elméleti keretei, amelyek Kerényi szintetizáló és összetéveszthetetlenül egyedi vonásokkal jellemezhető mítosz-elméletét a Szigetig hatóan, s aztán Kerényi egész életművére vonatkozóan megalapozták. A Hölderlinig, Bachofenig visszanyúló elméleti tájékozódás, Nietzsche kulturális kritikává szélesedő filológia-kritikájától és az „életfilozófiák” számos excentrikus vonásától egyaránt megihletett, a *Bildung* klasszika-filológiai eszményének meghaladásával kísérletező, a wundti és a jungi lélektanban oly fontos szerepet játszó asszociációs láncok, affektív állapotok, álmok vizsgálata iránt is nyitott, az összehasonlító etnológia új elméleteit beépítő és egyben a kortárs német filozófia legfrissebb fejleményeiben is tájékozott, remitológizációs tendenciáktól sem mentes, szellemtörténeti bázisú mítoszelemzések változatos tudományos és művészeti területekről vonzották a hallgatókat.

⁹ „Kerényi Magda: »Maga az, hogy péntek este 6–8-ig tartotta az előadásait, már az sem tetszett senkinek, még a pedellusnak sem, mert mihamarabb be akarta csukni az egyetemet. [...] Na, hát az egy olyan előadás volt, ahogy mondták Pesten: bundás. A városból jártak bundás hölgyek. Az egy tele termes előadás volt. Az úgynevezett pénteki órák. Péntek este 6-tól 8-ig voltak a Kerényi-órák, közben volt egy tíz perces szünet. Tele volt a 13. terem a harmadik emeleten.«” RAMSHORN-BIRCSÁK Anikó, *Beszélgetés Kerényi Magdával, Kerényi Károly özvegyével (Interjú)* = R.-B. A., *Mítosz és mű...*, i. m.

Kerényi diszciplínaközi, a korabeli klasszika-filológia megszokott keretein túlmutató magyarázatainak, például a modern lélektan és filozófia mitológiára vonatkoztatható eredményeinek, valamint a mítosz poétikája és narratológiája iránti érdeklődésének köszönhetően a pénteki előadások rendszeres látogatói között számos kivételes tehetségű irodalmárt találunk. A művészeket és független gondolkodókat minden bizonnyal vonzotta az is, hogy egy alternatív Európa-diskurzus ókortudományi felvázolásán és jelenkorra vonatkoztatott kulturális konzekvenciáinak a levonásán keresztül Kerényi a mítoszelmélet radikális megújítását a mítosz társadalmi-kulturális jelentőségének a feleleveníthetőségében és neohumanisztikus aktualizálhatóságában is látta.¹⁰ Kerényi szemléletében, a legkorábbi munkáitól kezdve egészen az életművet betetőző és lezáró nagy Dionüszosz-könyvig, szakadatlanul jelen van az az álláspont, miszerint az európai vallások kialakulásáról, a mitikus alapok egymásra gyakorolt hatásáról való ismeretszerzés jóval túlmutat a tudományos érdeken, ugyanis az a nyugati kultúra egészének a megértéséhez visz közelebb.¹¹ Ebből fakadóan Kerényi rendszerint azzal a lehetőséggel is él, hogy kulturális távlatot adjon ókortudományi felfedezéseinek. S noha szigorúan ügyel rá, hogy soha ne lépjen túl a tudományos vagy humanista állásfoglalások illetékességi körén, az esetek többségében a *Bildung* ókortudományi és kulturális berendezkedése szempontjából szubverzív eredményre jut.¹²

Kerényi a pénteki előadások kapcsán tapasztalt visszajelzésekből és a belőlük kibontakozó informális diszkussziókból is komoly erőt merített: a Sziget elindításáig terjedő időszakban ugrásszerűen megnőtt a publikációinak a száma. Az írásokban, előadásokban egyre-másra felbukkanó experimentális állásfoglalások is gyarapodásnak indultak, a tanulmányokban megjelenő kulturális referenciák és a *Bildung* antikvitas-, klasszika-filológiai és általában véve tudományfelfogásával tudatosan szembehelyezkedő megállapítások is egyre sokrétűbbé váltak. A tudományos és a művészeti diskurzusok közötti egyre tudatosabb hídépítő tevékenység során Kerényi számtalan formában vált képessé annak a demonstrációjára, hogy miként lehetséges szűkebb szaktudománya, valamint a tágabb társadalmi-intellektuális közeg meghatározó kérdéseinek ihletett és másokat is megoldási javaslatokra indító összekapcsolása.

Miközben Kerényi az egyetemi tevékenység határait feszegette, a Trianon utáni revíziós művelődéspolitikai a szellemi identitáskeresés kérdéseit az ókortudomány céljait

¹⁰ A korabeli hazai újhumanizmus kontextusának rokon tendenciáit is bemutatja TVERDOTA György, „*Mi egy új humanizmus hívei vagyunk*”: A 75 éves Szép Szó hitvallása, megjelenés előtt.

¹¹ Vö. „A vallásokról – különösen a régebbi vallásokról –, átalakulásaikról és kultúráinkra gyakorolt hatásokról, mind a mai napig csak provizórikus képet alkothatunk. Ennek az általános képnek a gazdagítása nem csak a tudósokat illeti, hanem mindazokat, akik a kultúra tulajdonképpeni tartalmát képező tapasztalatokról jelentősebb tudásra kívánnak szert tenni. Az európai kultúra vallástörténete, még távoli kezdeteiben is, a *mi* vallástörténetünk. A kultúra történetéhez tartozik, függetlenül attól, hogy azt vallási vagy filozófiai meggyőződéseink fényében, egyénileg miként értelmezzük.” Carl KERÉNYI, *Dionysos: Archetypal Image of Indestructible Life*, ford. Ralph MANHEIM, New Jersey, Princeton University Press, 1996, xxiii. (Az idézetet a saját fordításomban közlöm – F. K.)

¹² Vö. FENYVESI Kristóf, *Idegen a Bildung-ban: A határátörés mint nietzscheánus praxis és Kerényi Károly egzisztenciális filológiája*, Korunk, 2011/1, 72–81.

illetően is meglehetősen vehemenciával fogalmazta újra. Kerényi egyetemi tanári pályafutása és egyben nevezetes előadásai indulásának évében, 1926-ban jelent meg a Budapesti Szemlében a Kerényivel csaknem egyidős és szintén rendkívül tehetséges ókortudós, Alföldi András tollából a hivatalos tudománypolitikai program deklaratív megfogalmazása,¹³ amely a római Pannónia tanulmányozását az ókori Mediterráneum és a Közel-Kelet önálló kutatásával történő szembeállításából kiindulva, arra szólította fel az ókortudomány hazai művelőit, hogy a Mediterráneum és a Közel-Kelet helyett az úgynevezett „magyarcélú” kutatásokra, „honkutatásra” koncentráljanak, mert az „sokkal előbbre való”.¹⁴ Azonban fontos megjegyezni, hogy ezt a programot végül sem maga Alföldi, sem pedig tanítványai nem követték. A „magyarcélú” kutatásokat Alföldinek sikerült a saját kutatói profiljában egy egyetemes ókortudományi koncepcióba visszailleszteni, végeredményben ezzel alapozva meg 1947 utáni berni, bázeli, majd pedig princetoni sikereit.

Kerényi élelétására utal, hogy a pénteki előadásokra mint kulturális-intellektuális bázisra alapozott tematikus-személyközi hálózatépítő tevékenységének második körét, a nietzscheánus George-kör görögséget illető álláspontjára több tekintetben is támaszkodó, s arra névválasztásában is utaló Stemma-kört Alföldivel együtt hozta létre a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 1930-ban, és kezdetben együtt is vezették azt. A Stemma célja eleinte antik szerzők műveinek közös olvasása volt, amit később a Stemma-tagok új tanulmányainak felolvasása és megvitatása, illetve hiánypótló kiadványokat eredményező fordítói munka egészített ki.

Kerényi és Alföldi kollaborációja, valamint a klasszika-filológiai tevékenységből kibontakoztatható és abba vissza is ágyazható modern egzisztencialista filozófiai-kulturális tájékozódás jelentőségét és a kortárs kulturális jelenségek vizsgálatában egyaránt érvényesíthető pragmatikus vonásokat hangsúlyozó, egyre szaporodó és egyre explicitebb formát öltő Kerényi-féle megnyilvánulások arra mutatnak, hogy Kerényi a Trianon utáni magyar társadalom intellektuális krízisjelenségeit és a hazai és európai klasszika-filológia válságát ugyanazon folyamatnak a különböző aspektusaiként ismerte fel. Kerényi – nietzscheánus filozófiai érdeklődésétől is motiválva – képes volt a magyar ókortudomány húszas–harmincas évekbeli döntő, ám mégis csupán korlátozottabb hatókörűnek tűnő szaktudományos kérdéseit¹⁵ kiterjeszteni és a tudományos tevékenység egészét fenyegető episztemológiai válság áthidalhatóságával, továbbá a *Bildung* humanitás-eszményét aláásó európai válság fő kérdéseivel összekötni. Oly módon tette ezt, hogy mindeközben a tudomány illetékességi körétől való eltávolodás veszélyeire is fi-

¹³ ALFÖLDI András, *A honfoglalás előtti Magyarország kutatásának mai helyzete*, BpSz, 203(1926), 344–364.

¹⁴ Alföldi András cikkének szerepéről lásd például TÖRÖK László, „Vallomások az emberi szellem egysége mellett”, Holmi, 2009, 683–691; Uő, *Magyar ókortörténet a 21. század elején*, AntTan, 2008, 127–135.

¹⁵ A magyar ókortudomány korabeli fő tendenciáiról is hű képet ad: *Voces paginarum: Magyar ókortudomány a huszadik században*, szerk. SZILÁGYI János György, Bp., Osiris, 2008.

gyelmezett.¹⁶ Részben az ókortudomány sokoldalú diszkurzív potenciálját kifejteni képes, több-regiszterű Kerényi-féle megközelítés a magyarázata annak, hogy (1) a pénteki előadások hallgatóságának, (2) a Stemma eleinte Kerényi lakásán, máskor a pilisi hegyekben található közösségének, valamint az intellektuális közösségépítés legalább ilyen fontos színtereinek, a Kerényi körül csoportosuló (3) tanár és diák *kiránduló köröknek*¹⁷ a tagjait, a köztük lévő éles, adott esetben összeegyeztethetetlen felfogásbeli különbségek ellenére is sikerült Kerényinek összekapcsolnia. A Kerényi körül kibontakozó közösségi szellem intenzitásáról első kézből tudósít például egy 1933-as levelében Szerb Antal is: „Írnom kell neked legjobb barátomról is. [...] Kerényiről beszélek, a filológusról [...]. Nagyszerű ember, igazi tudós és egyszersmind nagy művész. Rendszeresen olvassuk a görög klasszikusokat, és bejárok az egyetemi előadásaira. A vallástörténelemről beszél [...]. Ismersz két filológust: Walter E. Ottót [sic!] és Altheimet? Úgy tűnik, ugyanazt csinálják Németországban, amit Kerényi itt: föltámasztják a görög mitológiát (nem tudom, hogy írják franciául). Gyere hát Budapestre, hogy megismerd. Vasárnaponként nagy kirándulásokat teszünk a hegyekben – remélem egyszer te is velünk tartasz majd.”¹⁸

Közösségalapítói tevékenységének hitelességét is növelve, Kerényi nem csak saját diskurzus-társaságában, hanem a szakmai nyilvánosság központi fórumain is hangot adott egyedi álláspontjának. 1930. január 15-én a Budapesti Philológiai Társaság 55. közgyűlésén elhangzott *Klasszika-filológiánk és a nemzeti tudományok* című beszédében¹⁹ egyfelől maga is megerősítette a nemzeti szempont fontosságát az ókortudományi kutatásokban – különösen a kutatói preferenciák és a tudománypolitikai prioritások tekintetében –, azzal azonban nem értett egyet, hogy akár a tanulmányozható anyag köre, akár az antik anyaggal való közvetlen érintkezés lehetőségei átmeneti politikai, ideológiai érdekeknek megfelelően leszűkíthetők volnának. Ez mind saját, folytonosan a kiterjesztés lehetőségeit kutató ókortudományi koncepciója felől, mind pedig a humántudományok kumulatív jellegének a felismeréséből következően elfogadhatatlannak bizonyult a számára. A klebelsbergi neonacionalizmus radikalizáló értelmezését adó vezérszólásoknak ugyanis a Budapesti Philológiai Társaságon belül is egyre több követője

¹⁶ Vö. „Igazi problémák és feladatok a klasszika-filológia területén abból támadnak, hogy a filológus személyében mai ember lép érintkezésbe az antik világgal, a hagyományozás minőségével szemben támasztott magas igényekkel s a hagyomány tartalmához intézett új kérdésekkel.” KERÉNYI Károly, *Klasszika-filológiánk és a nemzeti tudományok* = Uő, *Halhatatlanság és Apollón-vallás*, szerk. KOMORÓCZY Géza, SZILÁGYI János György, Bp., Magvető, 1984, 37–53, 50. Eredetileg elhangzott a Budapesti Philológiai Társaság 55. közgyűlésén, 1930. január 15-én. Eredeti megjelenése: EPhK, 54(1930), 20–35.

¹⁷ Kerényi kiránduló köreire és azok jelentőségére DÖMÖTÖR Tekla is utal: *Táltosok Pest-Budán és környékén*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987, 55. Kerényi Magda is kiemeli azokat egy vele készített interjúban: „Az uramnak ugyanis két kirándulós társasága volt: egyrészt az öregek, az ő korosztálya, már tanárok; másrészt pedig mi, a tanítványai.” RAMSHORN-BIRCSÁK Anikó, *Beszélgetés Kerényi Magdával*, i. m.

¹⁸ Szerb Antal levele Dionis Pippidnek, Budapest, 1933. január 6. SZERB Antal *Válogatott levelei*, szerk. NAGY Csaba, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2001, 72–73.

¹⁹ KERÉNYI, 16. jegyzetben i. m.

akadt, akik a kutatói intézményrendszer átalakítását illetően is igyekeztek a nézeteiknek érvényt szerezni.²⁰

3. A Sziget ismeretelmélete: a „parusiák tudománya”

A leszűkítő törekvésekkel szemben Kerényi éppen ellenkezőleg, az antik görögség és a római kultúra eredeti emlékeivel való közvetlen találkozást tekintette a klasszika-filológiai tevékenység magjának. Egyfajta szellemtörténeti alapon álló, de mindenekelőtt lélektani tendenciákat felerősítő, sőt egzisztenciál-fenomenológiai inspirációjú, „kvázi-archeológiai” kiterjesztést kapcsolt a *Bildung* klasszika-filológiájának szöveg- és könyvcentrikus ideáljához. Az antik emlékek lelőhelyeire való visszatérés jelentőségét hangsúlyozta és ennek a lehetőségét javasolta a klasszika-filológiai képzés során biztosítani, mégpedig egy olyasfajta, semmivel sem pótolható személyes élményszerzés céljából, amelynek – Kerényi gondolatmenetét idézve – még a legalaposabb szövegkritikai-módszertani felkészültség is csak a kiegészítője lehet. Kerényi érvelése szerint a nemzeti szempontból közvetlen jelentőséggel bíró görög és latin szövegek száma meglehetősen korlátozott, a bizánci világ emlékeinek „érzelmi értéke” a magyar klasszikus-filológus hallgatókra nézve pedig összehasonlíthatatlanul kisebb, mint mai görög, balkáni vagy orosz kutatóik számára, az újlatin irodalom szövegei nagy részének másodlagos jellege pedig szintén korlátozza a kizárólagos tanulmányozásukkal bejárható kutatói pályát.²¹ Ráadásul egyik terület sem nélkülözheti „egy életképes, sőt erőfölöslegekkel rendelkező klasszika-filológia segítségét”, hiszen egyik sem közelíthető meg „a nélkül a műveltség nélkül, amelyet csak egy teljes és szigorú klasszika-filológiai előképzettség adhat meg”.²² Kerényi ezért még az általa hivatkozott korabeli német ókortudomány élcspatára, a Jäger-féle berlini újhumanizmusra is valamelyest rálicitálva, kijelentéseinek diszkurzív kötődéseit mindenesetre egyértelműen megadva, egy meglepő, nietzscheánus fordulattal egyértelműen a klasszikus-filológusnak a görög és római antikvitás eredeti értékei iránt tanúsított érzékenységét, lelkesültségét, illetve az antik világ tárgyaival történő találkozás tapasztalatából fakadó emberi megindultságot jelöli meg a szerteágazó klasszika-filológiai kutatások tulajdonképpeni kimeríthetetlen energetikai bázisaként.²³

„...[A] legújabb berlini újhumanizmus értékelő gondolatmenete kell, hogy ezekben irányadó legyen”²⁴ – írja Kerényi mindenekelőtt Werner Jägerre utalva, akinek az első 20. századi németországi ókortudományi reform fűződik a nevéhez. Jäger 1921-ben vette át Wilamowitz-Moellendorff helyét a berlini görög tanszék élén, és a görög kultúrát olyan értékek foglalataként értelmezte (nagyban alapozva a Kerényi által szintén hivat-

²⁰ Kerényi Vári Rezső és Moravcsik Gyula bizantinológusokra és Huszti Józsefre, a magyarországi humanizmus kutatójára személy szerint is utal a beszéd írott változatában, *uo.*, 37, 51.

²¹ KERÉNYI, 16. jegyzetben *i. m.*, 42–43.

²² KERÉNYI, 16. jegyzetben *i. m.*, 42.

²³ KERÉNYI, 16. jegyzetben *i. m.*, 43–44.

²⁴ KERÉNYI, 16. jegyzetben *i. m.*, 52.

kozott Eduard Spranger „harmadik humanizmus” elméletére), amelyek kivételes lehetőségeket tartogatnak a fiatalság és az értelmiség számára, hogy kilábaljon az első világháborút követő, Oswald Spengler által leírt pesszimizmusból. Jäger ennek érdekében dolgozta ki a *paideia* egy sajátos, modern elméletét, folyóiratokat, monográfia-sorozatokat alapított. Különböző konferenciákon tett programadó megnyilatkozásai ugyancsak emlékeztetések és nagy hatást gyakoroltak: különösen az 1930-as (tehát Kerényi felszólalásával azonos évre eső) naumburgi kollokviumon való szereplése, ahol kollégáival együtt átfogó képet adtak újszerű elképzeléseikről.²⁵ Kerényi Jägerékhez hasonlóan, de önálló szempontokat is megfogalmazva, eleinte szellemtörténeti tájékozottságával összekapcsolt lélektani, esztétikai, sőt egzisztenciálifenomenológiai kategóriákat használva sürget eltávolodást a *Bildung* tradíciójának szerkezeti-metodikai homogeneitásától, valamint a *Bildung* intézményrendszerét és tudományos módszertanát egyaránt szűk keretek közé záró keresztény és nemzeti korlátozásoktól.²⁶

Kerényinek ebben a beszédében és több későbbi cikkében is megfogalmazott javaslatai Friedrich Nietzsche ifjúkori filológiai írásaiban, többek között a *Wir Philologen (Mi, filológusok)* címmel tervezett, befejezetlen *Korszerűtlen elmélkedés* jegyzetanyagában kifejtett álláspontjával hozhatók összefüggésbe.²⁷ Nietzsche ezekben a feljegyzésekben, vázlatokban a tudományos megismerést egzisztenciális feltételekhez köti, és a tudományos megértés processzusáról mint egyfajta pszichikai-mentális „inkorporációról” beszél. Maguknak a megismerés eredményeinek ugyancsak egzisztenciális jelentőséget tulajdonít. A filológusi, illetve általában a tudósi pálya kulcsfontosságú elemét alkotó tudományos képzés, majd pedig az azt követő élethosszig tartó önképzés céljaként a kutatót jelenségek tudomány- és művészetközi feldolgozására alkalmas, komplex érzékenység élményközpontú fejlesztését jelöli meg, ami alkalmassá teszi a kutatót egyrészt a felfedezésre, másrészt pedig a jelentőségteljes felismerések ugyancsak jelentőségteljes formában történő kifejezésére, amely által azok a kultúra szerves részeivé válva tovább hagyományozódhatnak. Nietzsche-nak ebben a jegyzetanyagban felbukkanó meglátásai szárazodnak végig a Kerényi által is kiemelt tájékozódási pontokként hivatkozott későbbi filozófiai munkákon, sőt, Nietzsche kései összetett kereszténység- és *Bildung*-kritikai,

²⁵ A 20. század első fele német okortudományának Kerényit is befolyásoló folyamatait is áttekintik, Jäger működéséről és sokszínű megítéléséről gazdag képet adnak, valamint a Kerényi számára ugyancsak meghatározó forrásként szolgáló Nietzsche húszas évekbeli német filológusokra – és ezáltal áttételesen Kerényire – gyakorolt hatásáról is beszámolnak az alábbi kötet cikkei: *Altertumswissenschaft in den 20er Jahren: Neue Fragen und Impulse*, Hrsg. Hellmut FLASHAR, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1995.

²⁶ Vö. „... külső, idegen, a klasszika-filológiai kutatás termékenységét egyenesen megsemmisítő szempontot érvényesítenénk akkor, ha a modern filológiáknak könnyebb helyzetéből adódó korlátozást lemásolnók. E könnyebb helyzet oka az, hogy az európai népeknek, amelyeknek filológiáira gondolunk, szellemi fejlődése a kereszténység elterjedése és a népvándorlás kori nemzetalakulások óta olyan világnézeti feltételek mellett folyik, amelyek a szellemi életben bizonyos szerkezeti egyenmőséget eredményeztek.” KERÉNYI, 16. jegyzetben i. m., 44.

²⁷ Arra, hogy Kerényi jól ismerte a Nietzsche-korpusznak ezt a részét, egy 1935-ös előadása is világosan utal, amely a *Szigetben Könyv és görögség* címmel jelent meg, s amelyben szó szerint is megismétli a Nietzschei „Mi, filológusok” szerkezetet: „Mi, filológusok, a könyv és a könyvek varázskörében élünk”; vö. KERÉNYI Károly, *Könyv és görögség = Sziget I–III*, i. m., 21.

majd explicit tudománykritikai megállapításaiban is ezek köszönnek vissza.²⁸ Kerényi részben ehhez a nietzschei vonulathoz is kapcsolódik, mindahányszor szubverzív tudományfilozófiai és episztemológiai megállapítással él az általa szorgalmazott ókortudomány filozófiai episztemológiájának jellemzésekor.

A Budapesti Philológiai Társaság előtt elmondott beszédet a Kerényi-életműben felépülő ókortudományi koncepció meghatározó jegyeire, s a beszéd elhangzása után néhány évvel később létrejött Szigetre nézve is programadó jelentőségűnek kell tekintenünk. Itt kerül ugyanis bevezetésre az a metafilológiai-filozófiai háttér, ami Kerényi ókortudományi gyakorlatának episztemológiai bázisául szolgál, s amelyet Kerényi 1934-ben már kategorikusan az „antikvitas érzéki hagyománya” terminussal jelent be magyar nyelven,²⁹ 1935-ben pedig német nyelven is leír,³⁰ s amit pályája végéig alkalmazva és tökéletesítve későbbi szerteágazó kutatásait végzi.

Kerényi a klasszika-filológia episztemológiai bázisának a radikális megújítására irányuló programjával Nietzsche-nek azt a még filológus korszakában tett javaslatát is fel-eleveníti, amelyet *Homer und die Klassische Philologie* című bázeli székfoglalójában hirdetett meg 1869-ben. Nietzsche Seneca 108. levelére hivatkozva, „a filológiának filozófiává kell válnia” jelszavával buzdított a filológia filozófiai háttérének megalkotására, s a beszéd egésze során a klasszika-filológia tárgyaiból kibontható filozófiai, tudományos, sőt emberi felismerések sokirányúságát, s e tárgyak élményszerű kutatásából aktivizálható széleskörű potenciálját hangsúlyozta. Nietzsche a *Bildung* dogmatikus kötöttségeiről leválasztott klasszika-filológiára mint a mai fogalmaink szerinti inter- és multidiszciplinaritás egy lehetséges korai modelljére, ennek filozófiai háttérére pedig mint transzdiszciplináris alakulatra is felhívta ezáltal a figyelmet. Kerényi mindehhez híven az emberi megismerés különböző szegmenseiben és regisztereiben „a lét egészének megfelelő”, „különböző érzékenységek hálózatát” ismeri fel, amely „külön-külön rendszerekben tartja össze a szellemeket, akik együttesen az emberiség magasabb öntudatát alkotják”. Ehhez a magasabb öntudathoz szolgál hídként „a görög típusú öncélú gondolkodás”, amelynek a megismerésére „a klasszika-filológia európai színvonalú művelése” kínálja a legjobb eszközt.³¹ A jelentős eredményeket hozó, inspirált kutatói munka egyik kiemelt bázisa, valamint a kutatói hipotézisek megalapozásának, majd pedig ellenőrzésének fontos alkotóeleme az ókor világának tárgyi emlékeivel, artefaktumaival való közvetlen és mindenekelőtt átélő, beleérző típusú megismerkedés. Annak is egy olyan radikális formája, ami gyakorlatilag minden elemében ellentétes a klasszika-filológiai diskurzus *Bildung* által szabott rendjével, a kutatás pozitivistá ideájával: „Nin-

²⁸ Vö. Kristóf FENYVESI, *The One Who has Left the Bildung: Friedrich Nietzsche's Philological Turn as a Catastrophe* = *International Conference at the Technical University, Berlin: Nietzsche's Philosophy of Science. Volume of Abstracts*, Hrsgg. Helmut HEIT, Lisa HELLER, Berlin, Berliner Nietzsche Colloquium, 2010, 20–21.

²⁹ Vö. KERÉNYI Károly, *Ókortudomány* = Uő, *Halhatatlanság és Apollón-vallás*, i. m., 150–161.

³⁰ Vö. Karl KERÉNYI, *Unsinnliche und sinnliche Tradition* = Uő, *Apollon: Studien über antike Religion und Humanität*, Düsseldorf, Eugen Diederichs Verlag, 1953³, 72–89.

³¹ KERÉNYI, 16. jegyzetben i. m., 44.

csen olyan jelentéktelen antik szöveg vagy szövegdarabka, amelynek tudományos megértéséhez a nyelv- és irodalomtörténeti módszer, bármily messzemenő szellemtörténeti kimélyítéssel elegendő volna. Ahhoz még az is szükséges, hogy egy kétezer éve lélek-változtató kataklysmosban elsüllyedt világ újra felmerüljön, istenek és emberek jelenjenek meg, akikkel sehol sem találkozunk, életviszonyok, melyek örökre megváltoztak, művek, amelyeknek nyomorúságos törmelékei maradtak meg, tehetségek, amelyek folytatás nélkül kilobbantak. A klasszika-filológia bármely ágában olyan mértékig a parusiák tudománya, mint egyetlen történeti tudomány sem. [...] Ilyen jelenvalóságuk – parusiájuk – az, ami létük sajátos törvényszerűségének fonalát adja kezünkbe, hogy otthon legyünk köztük, tájékozódni tudjunk világukban, egy egész valónkra kiterjedő, szinte testivé lett érzékenység ösztönös biztonságával.”³² Kerényi tehát egyfajta egzisztenciális, a kutató személyiség világának ontológiai alapjait érintő, legalább annyira magán a filológuson, mint a kutatás tárgyát képező anyagon végzett munkáról is beszél, egyfajta alámerülésről, radikális immerzióról: „nem görögországi tanulmányutakról beszélek, hanem arról, ami valóban segíthet: az antik kultúra anyaföldjén végzett küzdelmes és komoly egyéni munkáról [...] az alkotó antik élet világában való erőteljes előretörésről ott, ahol valósága leginkább tapintható, s ahonnan elindulva leginkább megvalósítható egy egészen másfajta szintézis, mint ami fölényes elméleti áttekintések verbalizmusában valaha is kifejezésre juthat: a nyelvi és tárgyi hozzáértés termékeny egyesítése.”³³

Kerényi beszéde nyomán éles vita robbant ki a Budapesti Philológiai Társaságban. Ennek következményeként Kerényi a hivatalos magyar tudományosság peremére szorult. Hiába álltak ki mellette a bezárkózás helyett szintén az integráció és a nyitás politikáját képviselő legjelentősebb szaktekintélyek. A saját kutatásaiban a francia szociológiára és lélektanra, valamint a cambridge-i etnológiai iskolára támaszkodó Hornyánszky Gyula, vagy az etnológiai, kulturális antropológiai és lélektani érdeklődésű Marót Károly, akiknek egyébként szintén a saját pozícióik meggyengülésével is számolniuk kellett.

A vita jelentőségét, valamint sajátos konzekvenciáit jól mutatja, hogy tizenhárom évvel később, 1943-ban, a klasszika-filológia akkori helyzetét bemutató, pillanatfelvételszerű cikkében, maga Marót Károly is a húszas évek második felében egyre szélesedő, majd Kerényi fellépésével valóban fellángoló filológus-vitára vezeti vissza a korabeli magyar okortudomány hármas, (1.) szövegismereti, (2.) hungarológiai és (3.) „*transcendens*” kutatási mezőkre történt széttagolódását: „A magyar klasszika-filológia mai fázisát egy elméleti vita vezeti be”³⁴ – írja Marót. Azonban így folytatja: „Kiderült azóta, hogy az akkor bizonyos éllel egymás ellen harcoló irányok jól megférnek egymás mellett, nehéz is őket külön tartani, és protagonistáik sokszor és a legjobb eredménnyel harcolnak a »másik« mezőnyökben is. Sőt: Alföldi vagy Kerényi legsikerültebb dolgai éppen azok, amelyek többé-kevésbé mind a három célt egyszerre szolgálják.”³⁵

³² KERÉNYI, 16. jegyzetben *i. m.*, 46.

³³ KERÉNYI, 16. jegyzetben *i. m.*, 50.

³⁴ MARÓT Károly, *A klasszika-filológia mai állása Magyarországon*, *Szellem és Élet*, 6(1943)/1–2, 51.

³⁵ Uo.

Marót Kerényit mint a „*transcendens*” kutatások 1943-ra már nemzetközi hírnévre szert tett vezéralakját mutatja be, ám egy lábjegyzetben fontosnak tartja hangsúlyozni azt is, hogy „teljesen európai filológusunk Kerényi Károly is mély érdeklődést táplál a pannóniai archaeologia kérdései iránt”,³⁶ s kijelentését Kerényi jelentősebb magyar tárgyú írásainak felsorolásával alá is támasztja. Figyelemre méltó Marót Kerényi ókortudományi koncepciójáról adott jellemzése, ugyanis bizonyítható általa, hogy 1943-ban, azaz néhány évvel a Sziget megszűnése után, ráadásul abban az évben, amikor Kerényi Svájcba távozik, hazai klasszika-filológiai körökben is méltányos értékelésre kerültek Kerényi ókortudományi innovációjának dimenziói, annak olyan döntő összetevőivel együtt, mint például az „antikvitás érzéki hagyományának” forradalmi szemlélete, s e szemlélet filozófiai és metafilológiai kontextusa: „az antikvitást mint »jelentörténetet« nézi, vagyis a görög–római életet (amely erre belső értékei szerint kétségtől alkalmas), valami transcendens plusz – »zweiter Gegenstand« – által modern kultúránknak elhanyagolhatatlan összetevőjévé avatja»³⁷ – írja Kerényiről Marót. A klasszika-filológiai innováció diszciplináris jogosultságaitól még azon a ponton sem fosztja meg, nem számúzi a diszkurzus rendjéből Kerényi koncepcióját, amikor a nietzschei filológiát és Kerényi filológiáját egymással genetikus kapcsolatban álló ókortudományi praxisokként mutatja be: „...Kerényi Károly, külföldön is legszélesebb körökben ismert, rendkívül termékeny kutatónk vallja, hogy a kutató öntudata (existenciája), ez a »művészi« elv, bizonyos fokig, fontosabb a tárgy »tudományos« tanúságtevésénél: Nietzsche filológiája legyen a filológus ideálja.”³⁸ S ezeket a kijelentéseit egy-egy erőteljes Kerényi-idézettel is alátámasztja. A kutató egzisztenciális jelenvalóságának a kutatásban betöltött szerepével kapcsolatban Kerényi *Apollon: Studien über antike Religion und Humanität*³⁹ című, 1937-es kötetének előszavából idéz: „A hangsúly nem csupán a módszeren vagy az anyagon van, hanem olykor a lelkiállapoton is: az önreflexió és a tudatosság jelentik a kutató késztetéseivel és tudósi életével szemben támasztható követelmények minimumát és maximumát. A kutatás tárgyának szigorúan módszeres tanulmányozása egyszerre egy bizonyos fajta meditáció is, mivel mintegy második tárgyként, a teljes emberi egzisztencia is részt vesz benne.”⁴⁰ Kerényinek a nietzschei filológiai gyakorlatot tudatosan közelítő tendenciáira pedig szintén az idézett kötet egyik tanulmányában (*Über Krise und Möglichkeit der klassischen Altertumswissenschaft*) talál Marót igazolást: „A klasszikus ókortudománynak immár nem kellene visszariadnia az önreflexió és a művészi alkotóelem előtérbe állításának veszélyeitől, amely által méltóvá válhatna Nietzsche szellemiségéhez. Ráadásul azzal az indokkal, hogy már elérte azokat a magaslatokat, hogy eltaszítson magától mindenfajta sarlatánságot. Éppen ellenkezőleg: a nagy gondolkodók és

³⁶ MARÓT, i. m., 66.

³⁷ MARÓT, i. m., 68.

³⁸ MARÓT, i. m., 69.

³⁹ Első kiadás: KARL KERÉNYI, *Apollon: Studien über antike Religion und Humanität*, Vienna–Amsterdam–Leipzig, Franz Leo & Co., 1937.

⁴⁰ Idézi MARÓT, i. m., 69. (Az idézetet saját fordításomban közlöm – F. K.)

költők életet adó szelleméből kellene gazdagodnia”⁴¹ – írja Kerényi. Elemzése során Marót nem csak Kerényi szellemi kontextusának további „sarokpontjait” (például a harmincas években megújuló klasszika-filológiai és etnológiai kutatás Walter F. Otto, Karl Reinhardt, Franz Altheim és Leo Frobenius nevével fémjelzett frankfurti iskoláját), hanem addigi legjelentősebb vállalkozásainak, a Sziget már lezárult szabad köteteinek, illetve még a Marót-cikk megírásakor is futó, Kerényi általános nemzetközi elismertségét megalapozó *Albae Vigiliae* című sorozatnak⁴² a fő tengelyét is azonosítja: „[Kerényi] a mítoszban valami, a filozófia és a művészetek előtt járó ősműfajt lát, amely mint a költészet és a zene, mellékesen, nem-ezt-akarva, »megértetni« is tud mindenestre, csak éppen pusztán »magyarázatnak«, amint szokták, nem tekinthető. [...] [Dolgozatai] részben a mítosz-felfogás lélektani alapjait mélyítették el, részben nagyobb mitológiai témákon, az így nyert elképzelés használhatóságát próbálták ki és e közben szerzőjük kollaborációjára vezettek a kitűnő zürichi psychologussal, C. G. Jung-gal. Másfelől Kerényi mítosz-felfogásából, mintegy ennek bátorítására, adódott a gnosishoz, mint egy a mythológiához hasonló, sui generis műfajnak a *megpillantása* is, ami végül az antik misztika meghatározásainak a kereséséig vitte. E kutatás módjából és kiterjedéséből érthető, hogy Kerényi a fiatalabb nemzedékre nagy és nemcsak a filológusokra szorítóköző hatást gyakorolhatott”⁴³ – írja Marót.

4. A Sziget mint hely: megpillantás és utazás

Marót jellemzésében szerepel egy kifejezés, a „megpillantás”, amely a véletlennek felróható, esetleges szóválasztást kizárva, a fentiekben idézett helyen kívül, néhány sorral lejjebb is feltűnik a cikkben: „[Kerényi] az itáliai magasfekvésű városokban megvalósult mythológiát pillant meg.”⁴⁴ A „megpillantás” kifejezés Kerényinél szakterminus rangjára emelkedik, s a megismerés egy olyan eszközét jelöli a Kerényi által új alapokra helyezett ókortudományi episztemológiában, ami a klasszika-filológiai vizsgálat tárgyát képező szövegek rekonstruálása, interpretálása és fordítása révén lefolytatható „újjáteremtő megértés” hagyományos klasszika-filológiai eljárását hivatott kiterjeszteni. Kerényi szándéka az ókortudományi vizsgálódásokba bevonható tárgyak, élmények körének a *Bildung* klasszika-filológiájának episztemológiai keretei szerint jogosulatlanak, „tudománytalannak” minősülő eszközök sokaságával történő kitágítása. Ezáltal a kutatás mitológiai, szellemtörténeti, lélektani, antropológiai, fenomenológiai és személyes egzisztenciális dimenzióinak tudatos szintetizálását hajtja végre, egy ókortudományi alapú transzdiszciplína már-már hihetetlen mértékben inkluzív episztemológiája megalkotásá-

⁴¹ Idézi MARÓT, uo. (Az idézetet saját fordításomban közlöm – F. K.)

⁴² Az Amszterdamban megjelenő *Albae Vigiliae*-t 1940-től Kerényi Samson Eitremmel, a jelentős norvég ókortudóssal együtt szerkesztette. Itt jelentek meg a Kerényi–Jung együttműködés első eredményei, valamint a Kerényi svájci munkásságára kivételes hatást gyakorló, Erano-körbe tartozó további gondolkodók írásai is.

⁴³ Idézi MARÓT, i. m., 70. Kiemelés tőlem – F. K.

⁴⁴ Uo.

nak irányában. A történész rekonstruál, a bölcsezt differenciál – ahogy Kerényi a harmincas években kibontakoztatott elméletének megfelelően, de jóval később, *Zeus und Hera* című könyvének 1971-es előszavában⁴⁵ frappáns egyértelműséggel összefoglalta álláspontját... Meghökkenítő módon nem arról van tehát szó, hogy Kerényi a wilamowitzi és a nietzschei koncepció szembeállításának „perújrafelvételével” egyszerűen megismételné *A tragédia születése* körül kirobbant vitát a nietzschei filológia által javasolt és demonstrált kutatási eszközök klasszika-filológiai alkalmazásának jogosultságát illetően. Sokkal inkább arról, hogy Kerényi, mind Wilamowitz-Moellendorffnak (azaz Kerényi egyik korábbi tanítómesterének), mind pedig Nietzsche-nek (tehát Kerényi részlegesen rehabilitálandó filológusi ideáljának) a klasszikus-filológusi működését elemezve, valamint a szemben álló felek „önkritika-kísérleteit” is mérlegelve, az ókortudomány egy nagyszabású *transzdiszciplináris* modelljének⁴⁶ a megalkotására tesz javaslatot. Ezzel álláspontját a közelmúlt kulturális antropológiai, kultúratudományi fordulatának egyik jelentős (egyelőre azonban csak ritkán felismert⁴⁷), közvetlen előzményeként kell számon tartanunk. Ugyanis nem csupán Nietzsche tesz kísérletet az önkritikára *A tragédia születésének* 1886-os kiadásához fűzött *Önkritika-kísérletében*, hanem maga Wilamowitz is figyelemre méltó önkritikát gyakorol a Nietzsche-affért illetően visszaemlékezéseiben.⁴⁸ Rendkívül fontos, hogy Kerényi a nietzschei és a wilamowitzi filológiai pozíció különbségét – talán mind a Nietzsche-recepcióban, mind pedig a metafilológia történetében elsőként – az önkritika-kísérletek tartalmát és hátterét is körüljárva mutatja be.⁴⁹ Kerényi meglátása szerint, ugyanis a wilamowitzi *Textgeschichte* (szövegtörténet) apparátusát és akkurátusságát és annak Wilamowitz által is szorgalmazott együttműködését az archeológiai és történeti kutatásokkal⁵⁰ a „nietzschei szellem behatolóképessége”⁵¹ nem lerombolni, hanem megtermékenyíteni, áttelekesíteni hivatott.

Mindebből következően a Wilamowitz és Nietzsche mögött húzódó ellentétes tradíciók vitájából, jöllehet, nincs visszatérés a *Bildung* keresztény-platonikus tudományfelfogásának transzparens eszményeihez, viszont számos út nyílik a tudományos, művészi,

⁴⁵ Karl KERÉNYI, *Zeus und Hera: Urbild des Vaters, des Gatten und der Frau*, Leiden, Brill, 1972, 1.

⁴⁶ Kerényi filozófiai megalapozású és metafilológiai irányultságú transzdiszciplináris ókortudományi pozíciójának tömör jellemzését adja Hanák Tibor: „[Kerényi] témái sokszor átszelik a filozófiai területeket, sőt néha valóságos problémaközösség áll fenn az ókortudomány, nevezetesen a mitológiai kutatások és a filozófia között. [...] A mód, ahogyan Kerényi az egyes témákhoz közelít, nem csupán filológiai, vallás- és művészet-történeti, vagy archeológiai jellegű, hanem olykor filozófiai természetű. Többször is hangsúlyozza, hogy a mitológiai kutatásnak az empiriából, az irodalmi leírásokból, a kultusból, a kifejezésekből és azok konkrét értelméből kell kiindulnia, s mindig szükség van a kipróbálásra (a peirá-ra), az utánérzésre, az utánaélés verifikáló alkalmazására.” HANÁK Tibor, *Kerényi és a filozófia = Kerényi Károly és a humanizmus*, i. m., 88.

⁴⁷ Vö. ÁRPÁD SZAKOLCZAI, *In Pursuit of the 'Good European' Identity: From Nietzsche's Dionysus to Minoan Crete*, *Theory, Culture and Society*, 24(2007)/5, 47–76.

⁴⁸ Vö. Ulrich von WILAMOWITZ-MOELLENDORFF, *Erinnerungen 1848–1914*, Lipcse, Koehler, 1928.

⁴⁹ Vö. KERÉNYI Károly, *Wilamowitz filológiája és a magyar föld antik emlékei: Előadás Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff emlékeztetere* = Uő, *Halhatatlanság és Apollón-vallás*, i. m., 93–109.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ KERÉNYI Károly, *Gondolatok Dionysosról: Walter F. Otto „Dionysos”-ának megjelenése alkalmából* = Uő, *Halhatatlanság és Apollón-vallás*, i. m., 181.

sőt emberi interpretáció és megismerés ellentmondásos karakterének módszeres tanulmányozásából eredő filozófiai, pszichológiai és kulturális antropológiai konzekvenciák levonása, beépítése és az ókortudományi kutatás folyamatában történő kiaknázása felé.⁵² Ezt kell a berlini újhumanizmus áramlataival, az ókortudomány frankfurti élcsapatával, valamint a modern lélektannal (különösen Junggal és Szondival) a lehető legszorosabb kapcsolatokat kiépítő, azonban az „antikvitas érzéki hagyományának” elmélete és összehasonlító vallástörténeti érdeklődéséből fakadó elkötelezettségei révén nézeteinek önállóságát mindvégig megőrző,⁵³ s a társelméletek hiátusait kiküszöbölni szándékozó Kerényi törekvéseinek a háttérében látnunk: „Egy új, igazi humanizmusnak egy újfajta antropológia lehet az alapja. [...] az antropológia, minden eddig antropológiának nevezett tudománytól függetlenül az emberség csupasz talajára felépítve. Ehhez kell eljusson minden igazán humanisztikus törekvés. S csak ez lehet az alapja egy új, igazi humanizmusnak. Ez az a cél, amelynek érdekében pszichológusokkal együtt dolgozhatok. [...] Így találkozhatott »filológiám« előbb az etnológiával (Frobenius; angolul: anthropology), s azután most a pszichológiával, amely végeredményben antropológia kellene hogy legyen (a Junggal való találkozás csak kezdet, Szondi Jungnál antropológiai szempontból több, a filozófiai alap egyelőre mind kettőnél hiányzik, Jungnál a gondolatok koherenciája is).”⁵⁴

⁵² Vö. „Mióta Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff, a mindig egyértelmű, tudományos győzelmet aratott a meghasonlott németen, az »önfeltáró, önfelörlő« Nietzsche, a *res publica doctorum virorum*nak a független, saját szellemiségük törvényei szerint kutató tudósok szabad közösségének humanista eszméje meghatrált [...]. Csak hogy a klasszika-filológia nagy feladata, az ókor megértése, éppen nem a pusztán szakmai-kézműves munkában rejlik, amelyet könnyebb megtanulni, mint ahogy talán a kívülállók, sőt a kezdő tanítványok is hiszik... [...] A filológus fő feladata – itt csak általában emlékeztessünk rá – akár csupán a szövegekkel, akár egyszersmind egy szövegekben teljesen soha ki nem meríthető szellemi szövevényvel vagy egy történeti emlékek által is kifejezett mitológémmal áll is szemben: az *interpretáció* [kiemelés tőlem – F. K.] marad. Az interpretátor azonban, minél jobban interpretál, annál inkább szerv is, mint befogadó és mint továbbadó egyaránt: nem csupán tudatosan, de öntudatlanul is reagál és funkcionál. Egész lénye és léte, struktúrája és saját élményei az interpretációból kikapcsolhatatlan tényezőt képeznek. Kikapcsolni ezt a tényezőt nem lehet, de teljes fénybe állítani igen. Ahol a legbecsületesebb tudományos törekvések eredményeit ennyire a kutató személye határozza meg, aki tudatos megfigyelő és egyúttal öntudatlanul funkcionáló szerv, ott nem szabad és nem is lehet személytelenséget színlelni, sem a személyest eltitkolni.” KERÉNYI Károly, THOMAS MANN, *Beszélgetések levélben*, ford. DOROMBY Károly stb., Bp., Gondolat, 1989, 44–45.

⁵³ Vö. „Magát odaadón a görögségnek szentelő, Magyarországról érkező ókortudatóként, 1929 telén Görögországban megcsömörlöttem az iskolai filológiától. Sehol sem talákoztam a »mitosz«-szal, mint valami külön hatalommal, ám a »mitológiá«-val annál inkább: az egész irodalomban szétszórta, töredékes hagyományban, valamint a vázáképek [...] tömegében, nem is szólva a leghatásosabbokról, azokról a ritka istenképmásokról, amelyek archaikus szobrászok kezéből reánk maradtak. Bár nem vagyok archeológus, megismertem az ókor érzéki hagyományával való közvetlen érintkezés hatását. [...] Meggyőződésemm lett és az is maradt, hogy e hagyományhoz való határozott fordulással az antik lét egyik, a romantikusok tévedései nyomán más módon félreismert elemét – a vallásos elemet – odahelyeztem, ahová való: a középpontba.” KERÉNYI–MANN, *i. m.*, 36.

⁵⁴ Kerényi Károly levele Fülep Lajoshoz, 1943. szeptember 7.; idézi LACKÓ Miklós, *Kerényi-levelek = Mitológia és humanitás, i. m.*, 167–168.

Mindebből következik, hogy Kerényi döntése a legkevésbé sem vonja maga után az írásbeli hagyománytól való eltávolodást. Ellenkezőleg: az írásbeli hagyományban való mélyebb, alaposabb alámerülésre bátorítja Kerényit, mégpedig olyan új, a *Bildung* tudományfelosztása szerint a klasszika-filológia társtudományai közé sorolt stúdiumok, valamint olyan, a legújabb filozófiai, esztétikai, műkritikai és művészi (mindenekelőtt irodalmi, narratológiai) eszközök, módszerek ókortudományi bevezetésével is,⁵⁵ amelyek a korábbi klasszika-filológiai metodikáknak még nem álltak rendelkezésükre, részben nem is képezték a *Bildung* humántudományos eszköztárának részét, módszertanilag adott esetben annak episztemológiai alapjaival ellentétesek voltak. Így épülhettek rá Kerényi gyakorlatában a szövegkritikai tevékenységre, s válhattak az „újjáteremtő megértés” fontos eszközeivé szinte kizárólag csupán extratextuális információk gyűjtésére alkalmas, s a filológus fizikai, korporeális kondícióját, esztétikai érzékenységét, valamint „vadász-szerencsését” is feltételező, a kutatást a szerencsés véletlennek köszönhető felfedezések láncolatává avató (angol műszóval: *serendipity*), s e felfedezések eseményszerűségét előtérbe állító módszerek is.

Ezek közé sorolható például a Marót Károly által különösen jellegzetesnek tartott és kiemelt „megpillantás” is, amely eladdig korántsem a klasszikus-filológusoknak, hanem hangsúlyozottan a földrajzi felfedezőknek, a kísérletező természettudósoknak, a művészeknek és a műélvezőknek, a vallási, illetve kultikus szertartások résztvevőinek, a pszichoanalitikusoknak és pacienseiknek, a terepmunkát végző etnológusoknak, valamint a Kerényi korában haladónak számító filozófiai irányzat, a fenomenológia képviselőinek, hagyományosan pedig a szerelmeseknek volt a privilégiuma. Kerényi elemzéseiben, beszámolóiban visszatérő toposzként vannak jelen az arra vonatkozó utalások, hogy életművében milyen fordulatokat hozott a déli, s azon belül is a görög táj bizonyos helyszíneinek, épületeinek, tárgy- és hűsvér emberalakjainak a „megpillantása”. Ismeretes az is, hogy a szimbólum-kreáció Kerényi által feltételezett, ősidőktől ismétlődő mozzanatában, az istenalakok és transzcendens struktúrák felépülésében is kitüntetett szerepet tulajdonított Kerényi a megpillantásnak...⁵⁶

A megpillantás élménye szoros összefüggésben áll a megpillantás helyével és idejével (az esemény körülményeit egyetlen időpontban összesűrítő pillanattal), s mivel egy erőteljes élményben realizálódik, az episztemológiai keretek újrapozícionálására készítő kreatív állapotot, tudati intenzitást idéz elő a megpillantóban. Az istenalak megpillantása a tájban, az első, az eredeti megpillantás *regressus ad infinitumra* vezető aporetikus szerepének felismerése a platóni ideatanban⁵⁷ vagy a veii, etruszk Apollón pillantását

⁵⁵ Vö. „Egyre inkább az említett írásbeli hagyományban láttam az én filológiai feladatokat: olyan feladatokat, amelyet csak egy újonnan megteremtendő módszerrel lehet megoldani.” KERÉNYI-MANN, *i. m.*, 36.

⁵⁶ Kerényinek a megpillantásról vallott gondolataival vág egybe az a szerkesztői igyekezet is, amely az antik világ érzéki hagyományával történő találkozás élményét, még ha közvetett formában is, de a Kerényi főműveihez csatolt gazdag képanyag formájában az olvasóknak is felkínálja. A Kerényi-féle *Görög mitológia* kettős kötete Szilágyi János György közreműködésével 147 vázákép fotójával került kiadásra (Bp., Gondolat, 1977); a princetoni Dionysos-kötet pedig (*i. m.*) 146 illusztrációt tartalmaz.

⁵⁷ „Azt lehet állítani, hogy Platón maga is csak platónista volt, és csupán abban az értelemben a »legelső«, ahogy minden utána jövő platónistának is a »legelsőnek« *kellene* lennie, »legelsőül« *kellene* megpillantania a

eluraló „farkasmosoly” nevezetes, Kerényi általi megpillantása⁵⁸ egyaránt kardinális, revelatív szerepet kapnak a Kerényi-életműben, s a megpillantás mozzanata több, a Szigetbe felvett tanulmányban is kulcsszerephe kerül. A megpillantás azonban csak egyetlen példa a sokféle diskurzusban és regiszterben visszhangot verni képes, s egyben nagyfokú (mito-)poétikai potenciállal rendelkező fogalmaknak és extratextuális eseményeknek az ókori kutatásba történő bevezetésére. A Kerényi-féle terminológiai háló feltérképezése, különös tekintettel a fentiekben érintetthez hasonló módszertani motívumok részletes elemzésével, hatékony eszköz lehet, amely által a Kerényi-életmű mind ez idáig kiaknázatlan szellemi-történeti, filozófiai, irodalomelméleti, pszichoanalitikus, kultúratudományi potenciáljai felé is további átjárók nyithatók.⁵⁹

Kerényi voltaképpen szerencsés felfedezésekre vezető, klasszika-filológiai hipotéziseinek empirikus ellenőrzésére is alkalmas „megpillantásokat”, azaz ókortudományi felfedezéseit megalapozó élményeket remélt a Mediterráneumban tett utazásoktól. A Kerényi-életmű grandiózus zárókövét jelentő, s az oeuvre másik nagy vonulataként bemutatható Apollón-téma *chthonikus* gyökereit is tulajdonképpen eredetüknél kibontó, princeptoni Dionüszosz-könyv 1967-es előszava⁶⁰ szüzséjének csomópontjait szintén azok a helyek és utazások adják, amelyek a klasszikus-filológus Kerényi olvasmányélményeit (újra)értelmezték. Megerősítették vagy éppen cáfolták a Kerényi által megfogalmazott vagy megfontolásra érdemesnek vélt, más kutatóktól származó ókortudományi hipotéziseket.⁶¹ A cumae-i színház romjai, a dél-pannon borvidék és a dalmáciai Korčula szigete

világ *idea-arculatát*, olyan »legelsőül«, mintha se Platón, se más előtte nem pillantotta volna meg.” KERÉNYI Károly, *Platonizmus = Uő, Halhatatlanság és Apollón-vallás*, i. m., 472.

⁵⁸ KERÉNYI Károly, *Halhatatlanság és Apollón-vallás = Uő, Halhatatlanság és Apollón-vallás*, i. m., 110–121.

⁵⁹ Az „antik tájnak”, az épített és a természeti környezetnek az „antikvitas érzéki hagyományában” betöltött szerepére adott Kerényi-féle reflexiók sokaságának újraértékelését érdemes lenne elvégezni olyan újabb diszciplínák felől is, mint például az egyre ismertebb *landscape studies* vagy az öko-filozófia. Arról, hogy a „táj” az antikvitas érzéki hagyományában milyen szerepet foglal el, Kerényi egy a Sziget II., 1936-os kötetében megjelent cikkében ad számot (KERÉNYI Károly, *Táj és szellem = Sziget I–III*, i. m., 91–102), amelynek mottója egy Novalis-idézet, kiinduló hivatkozásául pedig Nietzsche szolgál, akinek „öko-” és „geofilozófiai”, „geoesztétikai” álláspontja az utóbbi évek Nietzsche-kutatásának Heideggerrel és a Kiotói Iskolával, valamint Hegel „világ” és Rosenzweig „glóbusz” fogalmaival is összekapcsolódó, egyik legérdekesebb iránya volt. Utóbbi témához, Kerényi azon megállapításával összefüggésben, miszerint „A föld tudománya nem a földről beszél: a földet mondja. És a görögség tudománya a görögséget” (KERÉNYI Károly, *Tudósoknak való = Sziget I–III*, i. m., 11) és DOBROVITS Aladár *Föld és egyiptomi lényeg* című cikkének (*Sziget I–III*, i. m., 28–35) továbbgondolásával kapcsolatban is, lásd mindenekelőtt Gary Shapiro és Graham Parkes öko-filozófiai és ökoesztétikai tárgyú cikkeit; a *landscape studies* és Kerényi munkásságát – elsősorban a *Táj és szellem* című írás révén – összekapcsoló kísérleteket illetően pedig lásd Raffaele Milani cikkeit.

⁶⁰ KERÉNYI, *Dionysos*, i. m., xxiii–xxix.

⁶¹ A klasszika-filológiai hipotézisek lezárhatatlan nyitottságára, valamint a „terepe” történő ellenőrzésüknek a Kerényi-féle módszerre és egyúttal az olvasó személyes megszólításának szándékára is kivételesen érzékletes példával szolgál a *Görög mitológia* bevezetője, amit a kötet második kiadásához készült változatában Kerényi az alábbi kiegészítéssel látott el: „... a mitológiai tájakra tett utazások során, és munka közben [...] többször adódott alkalom, vagy kellett valamiért ellenőrizni, hogy az írás, amibe itt a görögök mitológiáját foglalta a szerző, továbbra is megállja-e a helyét. Néhány változtatás történt [...] a szerző samothrakéi utazása

lettek azok a helyszínek, amelyek Kerényi vallomása szerint az elsők között járultak hozzá például a Dionüszosz sokrétegű karakterét újszerűen bemutató Walter F. Otto koncepciójának elmélyült újragondolásához és áttörésszerű kiegészítéséhez.

Tehát nem csak arra kell felhívni a figyelmet, hogy Kerényi szakmai és személyes pályafutásának korszakait kijelölő, s a korszakokat egyúttal teljességgel át is ható szerepet tulajdonít az utazásai során felkeresett helyeknek,⁶² valamint hogy útitársként és egyfajta hermészi–„vergiliusi” idegenvezetői szerepben, milyen eredményesen járult hozzá egy-egy utazáshoz, helyhez kötődő élmény sokrétegű mentális-szimbolikus „imprintjéhez” barátai és kollégái személyes, művészi és szakmai tapasztalatvilágában.⁶³ Arra is érdemes felfigyelnünk, hogy Kerényinek az antik világ kitüntetett helyeihez és az ókori íráshagyomány forrásvidékének kitüntetett toposzaihoz egyszerre kötődő, Frobenius kultúrmorfológiájából is ihletet merítő tájékozódása miként indít el Kerényi fogalomkészletében valamiféle kreatív ingadozást egy olyan izgalmas ókortudományi és egyben filozófiai, a topográfia és a topológia kettősségében pulzáló fogalomcsoport irányában,⁶⁴

után, melynek naplója az *Unwillkürliche Kunstreisen* (Zürich, 1954) c. kötetben olvasható; Walter F. Otto *Die Musen und der göttliche Ursprung des Singes und Sagens* című könyve a Múzsákról szóló fejezet kibővítésére ösztönözte. Végül világosabban domborította ki a bevezetésben az elbeszélő álláspontját, a tájékozott szigetlakóét, akit sosem képzelt ókori görögnek: így kívánja az olvasótól távol tartani a kísértést, hogy egy megcsontosodott elméleti ember álláspontját keresse a könyvben ahelyett, hogy azt a nyitottságot tegye magáévá ő is, mely egyedül helyes az anyaggal szemben.” KERÉNYI Károly, *Görög mitológia*, ford. KERÉNYI Grácia, Bp., Gondolat, 1977, 15.

⁶² Vö. Karl KERÉNYI, *Stunden in Griechenland – Horai hellenikai*, Zürich, Rhein-Verlag, 1952, 80. De a teljesség igénye nélkül ki kell emelnünk a Sziget szerzőjeként is közreműködő Franz Altheimmal Perugiában, később, 1957-ben a Peloponnészosz keleti partján és 1960-ban Olümpiában, valamint 1967-ben Kis-Ázsiában, 1969-ben pedig Tuniszban, majd ugyanebben az évben Számosz szigetén tett utazásait. S Kerényi egyik fő témája, a mítosz kultúra szempontjából az egyik talán legfontosabb úti célt: Kréta szigetét, vö. ÁRKAY László, *Kerényi Károly – ember és tudós = Kerényi Károly és a humanizmus, i. m.*, 7–15.

⁶³ Mindezek közül talán a legismertebb az 1934–1935-ben, tehát nem sokkal a Sziget indulása előtt (a később a Szigetnek is szerzőjévé váló) Szerb Antallal Umbriában, etruszk földön tett utazása, amely Szerb Antal 1937-es *Utas és holdvilág* című regényében nem csak a regénybeli Waldheim professzor Franz Altheimból (Szerb egykori grazi tanára és Kerényi kollégája) valamint Kerényiből összegyűrt alakjának a megformálására vezeti a szerzőt (vö. Péter SIKLÓS, *The Klára Szerb–Alexander Lénárd Correspondence*, The Hungarian Quarterly, 2008. Spring, 43–61), hanem minden bizonnyal a regényben burjánzó etruszk utalások sokaságáért is felelős. Kerényi Szerb Antalra gyakorolt hatása kapcsán lásd: „A kezdet és a vég találkozni szoktak, farkába harapó kígyó a szellem, a végső civilizáció szerelmes az első kultúrába, a veii Apollo farkasmosolyába, az etruszk halottak halhatatlan jókedvébe, ahogy dözsölnek nászágnak beillő szarkofágokon. A vitalizmus vége a halál megértése és beleégnyazása az életbe. Így jutottam el az utolsó szektához dávidferenci hív hűtlenségemmel, Kerényi Károly volt az utolsó mesterem és a vallástörténet merész teóriái adták az utolsó »thrill«-eket.” SZERB Antal, *Könyvek és ifjúság elégiája*, Nyugat, 1938, 10. A sporadikusan, javarészt anekdotikus formában fellelhető példák sokasága közül ezúttal pedig csak kettőt emelnék ki, amelyek Kerényi és a római Magyar Akadémián tartózkodó magyar irodalmárok emlékezetes találkozásairól – és Kerényi római „idegenvezetői” tevékenységéről – számolnak be: CSORBA Győző, *Római följegyzések 1947–1948*, Pécs, Pro Pannonia, 2002; LENGYEL Balázs, *Két Róma*, Bp., Balassi Kiadó, 1995.

⁶⁴ Ezt az „ingadozást” akár még a közelmúlt irodalomelmélet-írásának olyan jelentős hatást gyakorló elemzői gyakorlataival is érdemes lenne összevetni, mint J. Hillis MILLER, *Topographies*, Stanford, Stanford UP, 1995.

amelynek filozófiai kidolgozását éppen a Kerényi kortársaként és Kerényi aktív figyelmétől is kísérve, a téri és topografikus filozófia lehetőségein, s a hely centralitásán alapuló gondolkodás nyelvezetén munkálkodó Heidegger és tanítványai végzik el.⁶⁵

A korai utazások eredménye nem csak az egész életművön végigvonuló, innovatív megközelítésekkel szolgáló Dionüszosz-tanulmányok sora lett, hanem előbb 1935-ben egy mérőföldkő jelentőségű tanulmány is *Gondolatok Dionysosról: Walter F. Otto „Dionysos”-ának megjelenése alkalmából*⁶⁶ címmel, majd pedig a Sziget-vállalkozás szintén 1935-ös elindítása maga. A Sziget, mind gazdag metaforikus bázisként szolgáló nevében (amelyet a „szigetiek” önidentifikációs megnyilatkozásaik során egyszer sem mulasztanak el kiaknázni), mind pedig szövegeiben a „hely problémájának” és „génuszának” legkülönbözőbb megközelítéseire, felfogására alkalmat adó, kísérleti filozófiai topológia transzdiszciplináris ókortudományi alkalmazásának számos érdekes példáját kínálja, mindenekelőtt Kerényi Károly, Hamvas Béla, Dobrovits Aladár és Brelich Angelo írásaiban.

5. A Sziget mint kísérlet

Kerényi Károly a Sziget létrehozására ihlető dalmáciai utazásra Korčula szigetére még Dionüszosz és szimbólumai Nietzsche és Otto által bemutatott pszichológiai realitásának a felfejtése és filozófiai kidolgozása közepette indult el.⁶⁷ Azonban olyan sarkalatos eredmények birtokában volt már ekkor, mint az 1933-as *Halhatatlanság és Apollón-vallás* című tanulmányban Apollón és egyben a platonizmus sötétség-aspektusának a koncepciója.⁶⁸ Útitársa az ekkoriban Kerényi szűkebb baráti társaságához tartozó Hamvas Béla volt, aki a pénteki előadásokat és a Stemma-kör üléseit is látogatta. Hamvas talán Kerényi eredményes közösségszervezői gyakorlatát látva, vagy a Kerényi körül összpontosuló szellemi erőköroket egy georgeánus tendenciákat követő, kifejezetten kulturális célokat megfogalmazó mozgalom irányába akarván orientálni, az inspiráló dalmáciai környezetben beavatta Kerényit egy „szakrális közösség” alapításának tervébe. E közösség fő célkitűzése – a Hamvas terveivel kapcsolatban megismerhető doku-

⁶⁵ Vö. Jeff MALPAS, *Heidegger's Topology: Being, Place, World*, MIT, 2007.

⁶⁶ KERÉNYI, *Halhatatlanság és Apollón-vallás*, i. m., 181–204.

⁶⁷ Vö. KERÉNYI, *Dionysos*, i. m., xxvi.

⁶⁸ A *Bildung* tradíciójának gyakran önértelmező szerepben is felbukkanó, a „szellem” napvilágát csálhatatlanságával is jelképező Phoibosz Apollónja helyett, nevezetes Apollón-tanulmányában (KERÉNYI, *Halhatatlanság és Apollón-vallás*, i. m., 110–121) Kerényinek sikerül egy kettős, komplementer aspektusokkal bíró Apollónt bemutatnia. Kerényi elemzésében elsősorban Apollón „másik”, sötét, tragikus aspektusa ölt testet, a dionüszoszi princípiumok által mintegy belülről inkorporált alakja jelenik meg. Ebben a több szempontból is szubverzívnek tekinthető Apollón-interpretációban tulajdonképpen a Kerényit megelőző korszak görögségképe, s így az azt bemutató klasszika-filológia eljárásai is megkérdőjeleződnek. Kiderül ugyanis, hogy alapos felülvizsgálatra szorulnak mindazon filozófiai, episztemológiai, módszertani megfontolások, amelyek a Kerényi által cáfolandó görögségkép megalkotására vezettek, s amelyekre hivatkozva a klasszika-filológiát igyekeztek a *Bildung* intézményrendszere által szabott korlátok közé szorítani.

mentumok tanúsága szerint⁶⁹ – nem lett volna csekélyebb, mint hogy megoldást találjon az európai kultúrának az „európai ember kihalásával” fenyegető válságára.⁷⁰ Kerényi mind az újabb alapítás szükségességében, mind pedig annak a George-kört, a *Kreist* példaként állító motívumaiban egyetértett Hamvassal.

A Sziget névválasztását illetően nem zárható ki, hogy Hamvasnak és Kerényinek tudomása lehetett – Nietzsche és a vallástörténész Erwin Rohde munkásságának kiváló

⁶⁹ Hamvas közösségalapító terveit nehéz rekonstruálni, ugyanis Hamvas *Álarc és koszorú* című írása, amelyben mindazokat a motívumokat összefoglalta, amelyek őt „alapításra” készítették, a Hamvas-örökséget kezelő és egyben kutató Dúl Antal és Darabos Pál egymástól független állítása szerint fennmaradt ugyan és mindkettjük birtokában megtalálható (Darabos Pálnál feltehetőleg gépiratban), azonban annak teljes terjedelmében való közreadásától különböző indokokra hivatkozva mindketten tartózkodnak. Holott Darabos Pál Hamvas-monográfiájában az írás részletes tartalmi összefoglalóját adja (DARABOS, *Hamvas Béla, i. m.*, II, 204–210), s az írás *Dionüszosz* című része, „Egy nagyobb tanulmány első fejezete” megjegyzéssel pedig már 1995-ben napvilágot látott (vö. HAMVAS Béla, *Álarc és koszorú: Dionüszosz*, Kortárs, 1995/7, 66–71). Hamvas munkája Darabos Pál közleménye szerint (vö. DARABOS, *i. m.*, 204) 1934-ben keletkezett, hat egymással összefüggő esszéből áll (*Dionüszosz, Nietzsche halála, Vér és verejték, Új arisztokrácia, Ephébosz, Az idill*), terjedelme 83 lap; a Kortárs folyóiratban szereplő részlet viszont 1937-es keltezéssel jelent meg. Dúl Antal egy vele készült beszélgetésben a szöveg tartalmáról és a közreadást késleltető okokról a következőképpen nyilatkozik: „Meg kell mondani, hogy az *Álarc és koszorú* nagyon vitatható, kétes írás. Egyrészt nagyon erős Nietzsche-hatás érvényesül benne. [...] a háború előtt írta, a háború közvetlen kitörésekor, és benne volt Hamvasban, hogy talán kitisztul a világ, és most rendben lesz, és jó is így, hogy beindul a háború. Tehát majdnem azt lehet mondani, hogy tapsol a háborúnak. Később azután ezt az álláspontját sokszorosan megtagadta. Kemény Katalin azt kérte, ha lehet, az *Álarc és koszorú* legyen az utolsó mű, amely megjelenik, mert annyira bele lehet kötni.” (KIS Tamás, *Kultusz és intimitás: Beszélgetés Dúl Antallal, a Hamvas-hagyaték gondozójával*, kéziratban, 2012.) A Hamvas-esszék megismerése nem csupán a Sziget története szempontjából, hanem a Kerényi-kutatás egyéb területei számára is fontos adalékokkal szolgálhatna, tekintve, hogy Kerényi mérföldkőként számon tartható *Gondolatok Dionüszosról* című tanulmányának zárórésze a hamvasi címadást megfordító *Koszorú és álarc* címet viseli. A teljes szöveg megismeréséig azonban be kell érünk a Kortárs folyóiratban olvasható részlettel, valamint az olyan szekundér jellegű beszámolókkal, mint amit Hamvas Szabó Lajosnak és Tábor Bélának 1945–1946-ban tartott arról, hogy *A magyar Hüperión* című művében miként dolgozta fel a Kerényivel és a Szigettel való viszonya alakulásának ellentmondásos történetét: „Leírtam A magyar Hüperiónban, amelynek tárgya: a heroikus (görög-pogány) kísérlet az új magyar közösség megteremtésére. Hőse: Kerényi Károly és én. A körénk gyülekező fiatalok igénye feljogosított arra a kérdésre, hogy miképpen lehet szakrális eszközökkel megteremteni a közösséget és ezzel egy egész népet a romlás útján megállítani. Történt 1934–35-ben. Kerényit egy közösen eltöltött nyáron beavattam a George-körrel szóló könyvvel és útmutatásokkal és kifejezett igénnyel abba, hogy ennek megteremtése szükséges. A dolgok nagyságát elérte, amint Dionüszos-tanulmánya (az emberiség egysége, amint ő nevezte 'minden határok áttörése') jelzi. A tanulmány címe: Álarc és koszorú – gondolata a koszorú kép kifejtése a maszkból: az egyetemes összenövés. [...] Kerényi azonban önmagát a kör középebe helyezte és iniciátornak tüntette fel magát, nemcsak vezérnek, hanem középpontnak. A törekvés itt bukott meg. A helyzet súlyosságát tetézte, hogy nem vette észre, mi történt. Nem vette észre a törekvés szakrális voltát, amikor ő (társadalmi helyzetéből következően és hatványozottan aktív hiúságból kifolyóan) magát középponttá tette, a koszorú felbomlott, és a kör megszűnt.” Idézi DARABOS Pál, *Hamvas Béla: Egy életmű fiziognómiája*, Bp., Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, 1997, 265.

⁷⁰ Vö. „Európa legutóbbi ötven éve bizonyossá tette, hogy a történet egy nagy korszaka befejeződött. [...] Ereinkben érezzük a halál keringését. Nagyszerű pillanatok ezek: átélni az eddig legmagasabb emberfaj pusztulását. [...] Az, ami most történik, nagyon is egy Európával és mindazzal, amit valaha is tett vagy gondolt: az egész földet átjáró megrázkódtatások százai, mintha az egész bolygó belenyögne abba, hogy Ázsiának e kis félszigetén egy emberfaj kihál.” HAMVAS, *Álarc és koszorú, i. m.*, 66.

ismerőiként – Nietzsche javaslatáról is, amit 1870-ben vetett fel Rohdénak „egy bölcs férfiakból álló kolónia”, „egy új Görög Akadémia” megalapítására vonatkozóan, amely egy „idillikus szigeten” kapott volna helyet.⁷¹ Kerényi *Kreis* iránti elkötelezett szimpátiája pedig már 1934-ben, a Németh László, Gulyás Pál és Fülep Lajos által alapított Válaszban megjelent *Ókortudomány*⁷² című programadó tanulmányának George-hivatkozásaiból is nyilvánvaló. Kerényi későbbi, *Der Geist* című tanulmányának visszamenőleges érvényű megállapításaiból⁷³ ugyanakkor az is egyértelműen kiderül, hogy Kerényi a klasszika-filológia, majd pedig a bölcsészettudományok válságát szintén a történelmi-kulturális krízis-állapottal erőteljes összefüggésben látta. Azonban a Válaszban publikált, az első Sziget-szám megjelenését övező nyílt levelek (Kerényi előbb Némethtel, majd Kardos Lászlóval vált a Sziget céljait bemutató és értelmező leveleket)⁷⁴ immár számos olyan motívumot is tükröznek, amelyek Hamvas koncepciójának rekonstruálható részétől eltávolodva (a szakrális jelleget erőteljesen letompítva, az apokaliptikus hanghordozást finomítva, s az ókortudományi irányultságot pedig erőteljesen hangsúlyozva), Németh László nemzeti reformprogramjainak⁷⁵ valamint Kerényi saját, újhumanista tudományeszményének közelében egy európai kulturális missziót is betöltő, de magyar gyökerű, és elsősorban transzdiszciplináris ókortudományi meghatározottságú művészeti-tudományos közösségi platform irányában pozicionálják a születőfélben lévő orgánumot.

Az elmozdulást előre jelezte, hogy Kerényi már *Ókortudomány* című cikkében is, a nyilvános levélváltásokban pedig tendenciózusan elsősorban Németh organikus, esszencialista képzetvilágot megelevenítő, metaforikus kulcsfogalmai, jellegzetes retorikai fordulatai irányában nyitott, s Németh magyarságtudományi téziseinek kreatív újrafogalmazását is kifejti az ókortudomány kontextusában. Ezzel szemben a hamvasi nyelvezet érvényesítésére korlátozott formában került sor. Kerényi előkészítő munkájának hatására a Sziget legelső, apokaliptikus színezetű tervezetét, a „korčulai víziót”, amely szakrális jellegében, s a George-kör reguláját egyfajta „Ordo Insularis” (*Szigeti Rend*) koncepciójában talán meg is szándékozott haladni, fokozatosan egy az antik gyökerű európai kultúra sok szempontú vizsgálatára alkalmas, s a kortárs tudományosság (humán- és természettudomány egyaránt) haladó tendenciáit, valamint az egyetemes művészet erőforrásait is hasznosítani képes ókortudományi transzdiszciplína módszeres kidolgozásának a projektuma váltja fel. A *Gondolatok Dionysosról* című 1935-ös Kerényi-

⁷¹ Alan CARDEW, *The Dioscuri: Nietzsche and Rohde = Nietzsche and Antiquity: His Reaction and Response to the Classical Tradition*, ed. Paul BISHOP, Rochester NY, Camden House, 2004, 461.

⁷² KERÉNYI Károly, *Ókortudomány*, Válasz, 1934/5, 304–314.

⁷³ Vö. Karl KERÉNYI, *Der Geist* = Uő, *Apollon und Niobe*, Hrsg. Magda KERÉNYI, Langen Müller, 1980, 244.

⁷⁴ Vö. *Levélváltás. 1. Németh László levele Kerényi Károlyhoz. 2. Kerényi Károly Németh Lászlóhoz*, Válasz, 1935/1, 12–20; KARDOS László, *Egy feladat*, Válasz, 1935/10, 603–606; KERÉNYI Károly, *Levél egy feladatról Kardos Lászlónak*, Válasz, 1935/11, 668–671.

⁷⁵ Kerényi Károly és Németh László kapcsolatát s a Sziget alapítása körüli diszkussziókat is részletesen bemutatja LACKÓ Miklós, *Sziget és külvilág: Kerényi Károly és a magyar szellemi élet* = Uő, *Sziget és külvilág*, Bp., MTA Történettudományi Intézet, 1996, 305–334; MONOSTORI Imre, *Németh László és Kerényi Károly 1–4* = Uő, *Helykeresések: Három esettanulmány*, Bp., Nap Kiadó, 2004, 11–146.

tanulmány zárata határozottan visszautal⁷⁶ az 1934-es *Ókortudomány* Németh Lászlóval rokonítható szövegeire. Mintegy előkészíti a Sziget élén, *Tudósoknak való* címmel közreadott manifesztumnak azt a lényeges gondolatát, miszerint a Sziget mint hangsúlyozottan transzdiszciplináris műhely⁷⁷ (tehát nem szekta, nem szakrális rend, de még csak nem is georgei implikációkat ébresztő „kör”) célja egy a „magyar egzisztenciát”⁷⁸ áthatni képes „magyar szellemtudomány” megteremtése, amely a nemzeti kulturális erőforrásokra alapozott, de mindenekelőtt európai hatókörrel érvényesülő kreatív forradalmat indíthat el Magyarországon.

A *Gondolatok Dionysosról* című Kerényi-tanulmány Walter F. Otto vezérgondolatait továbbvivő *Koszorú és álarc* című fejezete⁷⁹ és Hamvas Béla *Álarc és koszorú* című munkájának *Dionysos* című, ugyancsak Walter F. Otto gondolataiból lendületet merítő – e dolgozat írásának idején egyedül hozzáférhető – része már csak a címekben szereplő koszorú és álarc kifejezések kiazmatikus játékból sejthető tematikai közösség miatt is kínálja magát az összevetésre. Azonban a komparatív elemzést csaknem aláássa a Kerényi és a Hamvas által érvényesített aspektusok módszertani, diszkurzív, poétikai (és politikai) különbsége. Tanulmánya folyamán Kerényi ugyan két ízben is hivatkozik Hamvasra, s ezek közül az egyik hivatkozás – igaz, minden közelebbi forrásmegjelölés nélkül – kifejezetten Hamvas „Dionysos-tanulmányára” utal,⁸⁰ azonban a hivatkozásokból egyértelmű, hogy Kerényi szigorúan, csak és kizárólag az ókortudományi szempontból is értékelhető és verifikálható információkat veszi át Hamvastól. Ebben az esetben Hamvasnak azt a strukturális jelentőségű sejtését kamatoztatja, miszerint a dionüszoszi maszk szimbolikájának a dionüszoszi koszorúval való összefüggését még Otto elemzésénél is alaposabban kellene bemutatni, mivel ez a Dionüszosz által a kultúrában képviselt „kétféle lelki realitás” mélyebb megértéséhez is elvezethet. Ez a Kerényi-féle megállapítás azonban rendkívül távol esik Hamvas apokaliptikus képzettársításokból szőtt Dionysos-esszéjének központi vonalvezetésétől. Míg Kerényi egy ókortudományi hipotézis kulturális kiterjeszhetőségének és elemezhetőségének szükséges kereteit és tudományos feltételeit veszi számba, addig Hamvas egy kulturális élményt kísérel meg antik

⁷⁶ „A görögöknek [...] ott volt [...] Dionysos lényege – teljesen kifejezve. [...] A régieknek mindezen nem kellett gondolkodniuk, és a legbensőt, a leglényegét a mi gondolataink sem tudják tolmácsolni. Miért törjük tehát magunkat érte? Mi közünk nekünk ehhez a megragadottsághoz? Ez a megragadottság természetünk lehetősége és földünké: Pannoniáé, Dáciáé, egész délnek fordult, észak felé a Kárpátoktól parancsolóan elhatárolt világunké.” KERÉNYI Károly, *Gondolatok Dionysosról* = Uő, *Halhatatlanság és Apollón-vallás*, i. m., 203–204.

⁷⁷ Ma, a kutatóműhelyek, műhelykonferenciák, inter-, multi- és transzdiszciplináris „workshop”-ok korában érdemes figyelni a Szigetnek erre a saját magának tulajdonított műhely-szerepére is, vö.érvényesüljön benne a legszigorúbb műhelykövetelmény. [...] Így van a Sziget a Műhelyért is.” KERÉNYI Károly, *Tudósoknak való* = *Sziget I–III*, i. m., 11.

⁷⁸ Vö. KERÉNYI, i. m., 7.

⁷⁹ KERÉNYI, *Gondolatok Dionysosról* = Uő, *Halhatatlanság és Apollón-vallás*, i. m., 198–204.

⁸⁰ Kerényi a dionüszoszi álarc és koszorú összefüggéséről írja, Hamvasra és saját *Dionysos und das Tragische in der Antigone* című előadására hivatkozva, hogy „az álarc önmagában véve megtestesült merevség, még sokkal inkább az, mint a repkény-befutotta szikla vagy fa eleven díszéhez való viszonyában”. KERÉNYI, i. m., 200.

szimbólumok poétikus alkalmazása, szürreális elrendezése révén érzékeltetni.⁸¹ A szerveződő Szigetben tulajdonképpen mindegyik tendenciának meglesz a maga helye, azonban Hamvas kozmikus dimenzióit egyértelműen felváltják a még Németh László fogalmaival, de már Kerényi hangján deklarált nemzeti távlatok. A *szigeti* diskurzus rendje által megkövetelt hangütés tekintetében pedig szintén nem a hamvasi, hanem a Kerényi-féle *Dionysos*-tanulmány által képviselt irányvonal válik etalonná – megerősítve a Szigetben jelentkező, Kerényit még stílusukban is követő tanítványokkal.

Hamvas tehát már a Sziget legelső száma megjelenésének idejére két számottevő ponton is csorbulni érezhette a Sziget-vállalkozáshoz fűzött reményeit. Sem a vállalkozás jellege, sem pedig a vállalkozás által képviselt *új hang* nem vágott egybe a Korčula szigetén valószínűsíthetően felvázolt elképzelésekkel. A Kerényi és Hamvas között megnyíló szakadékot az első kötettel megkezdett irányvonal demonstratív megerősítése révén, a Sziget 1936-os kiadású második száma csak tovább mélyítette, aminek a következménye, hogy Hamvas a harmadik Sziget-évkönyvben már nem publikált, viszonya Kerényivel megromlott, szakításra került köztük a sor. Hamvas a Kerényiből való személyes kiábrándulás drámáját még 1936-ban *A magyar Hyperion* című művében irodalmi igénnyel is megfogalmazta, az 1937-es *Hexakümben* pedig a saját görögség-szemléletét Kerényi görögség-koncepciójától elhatároló szakmai különbségeket is részletesen kifejtette.⁸² Mindaz, amit Hamvas a *Hexakümben* kimerítő érveléssel megfogalmaz, miszerint szakításuknak (s így nyilván a Dionysos-tanulmányaik közötti, az írások regiszterében is kimutatható különbségnek) az oka az lenne, hogy Kerényi a nietzschei örökségtől eltávolodva, valamint a George-kör radikalizmusától való félelmében „Wilamowitzhoz szegődött” volna, ezért nem lehetett „több”, „csak tudós”, aki „a görög isteneket feláldozza a tudomány isteneinek”, egyrészt jelentős torzításokat tartalmaz (például azt, hogy az 1937-es év Kerényije Wilamowitz követője lett volna), másrészt pedig impliciten azt az állítást is megfogalmazza, miszerint Kerényinek szándékában állt volna „többnek” vagy másnak lennie, mint ókortudós. Annak ellenére, hogy a Hamvas–Kerényi viszony tárgyalása kapcsán Hamvas Béla értelmezői tendenciózusan átveszik és magyarázó érvényűnek tekintik ezt a *Hexakümben* szereplő hamvasi gondolatmenetet – akár még azt a következtetést is levonva belőle, hogy a szakítás oka az volt, hogy Hamvas a nietzschei, Kerényi pedig a wilamowitzi örökség mellett döntött (noha önmagában a tudományosság ismervét nem tekinthetjük wilamowitzi vonásnak, a tudo-

⁸¹ Ennek az alapvető különbségnek nézetem szerint nincs köze a Richard Rorty által bevezetett „gyenge” és „erős” textualizmus fogalmához (vö. Richard RORTY, *Tizenkilencedik századi idealizmus, huszadik századi textualizmus*, ford. BECK András, Holmi, 1991/11, 1440–1456), amit THIEL Katalin alkalmaz Kerényi és Hamvas megközelítésbéli különbözőségének megvilágítására *Kapcsolódási pontok Kerényi és Hamvas szellemiségében* című tanulmányában (*Megidézett reneszánsz: Hanák Tibor emlékkötet*, szerk. VERES Ildikó, Miskolc, 2006 [Miskolci Filozófiai Könyvtár, 9], 65–70). Rorty rendszertani besorolása alapján ugyanis mind Kerényi, mind pedig Hamvas egyaránt „erős textualistának” számítanak, a Sziget maga pedig az „erős textualizmus” kitüntetett helyének – erre Kerényinek az „antikvítás érzéki hagyományával” kapcsolatos megnyilvánulásai, valamint a Sziget-számok tartalmi összetétele is elegendő példával szolgál.

⁸² Vö. HAMVAS Béla, *A babérigetkönyv: Hexakümben*, Bp., Medio Kiadó, 2005.

mánytól való eltávolodást pedig önmagában nem tekinthetjük nietzscheinek)⁸³ –, fontos megjegyeznünk, hogy a Kerényi-féle innováció jelentősége éppen abban állt, hogy Kerényinek sikerült a *Bildung* diskurzusának rendje által idegennek nyilvánított, de az „antikvitas érzéki hagyományával” kompatibilis elemeket – legyenek azok nietzschei, jägeri, hamvasi, Németh László-i, jungi vagy önálló sejtésen alapuló elgondolások – a korszerű tudományosság kereteitől soha el nem távolodó, saját transzdiszciplináris ókortudományi koncepciójába inkorporálnia. A Kerényi–Hamvas viszony tárgyalása kapcsán ezért is kezelendő kiemelt figyelemmel, hogy Hamvas nagyvonalú filozófiai szinkretizmussal párosuló kivételes intellektuális érzékenysége lényeges dimenziókkal tágította ki Kerényi és szűkebb ókortudatói körének mozgásterét, s a hamvasi kontribúció számos összetevőjének a jelentősége nem csak a Szigetben, hanem Kerényi egész munkásságára nézve nagy jelentőséggel bír. Ennek a kérdésnek a vizsgálata legalább olyan izgalmas belátásokkal kecsegtethet, mint a kettejük közötti konfliktus ábrázolása, amelyet a jelenlegi Hamvas- és Kerényi-kutatás túlnyomórészt meglehetősen egyoldalúsággal mutat be, gyakorta arról sem téve említést, hogy a későbbiekben Hamvas és Kerényi kapcsolata is többé-kevésbé rendeződött.⁸⁴ Különösen sokat mondanak minderről azok a levelek, amelyeket Hamvas és Kerényi azt követően váltanak, hogy Hamvas 1947. január végén beszámol Kerényinek az elválásukat követő eseményekről.⁸⁵

Kerényi Károly és Németh László kapcsolatát, amelyben a Sziget kardinális szerepet játszott, jól jellemzi, hogy a jelentős részben Kerényi ókortudományi vizsgálódásainak hasznosításával feldolgozott antik anyag megismerkedésüktől kezdve mindvégig jelen volt Németh László munkásságában, Kerényi pedig Németh nemzeti elkötelezettségének egy önálló, európeér olvasatát, valamint gazdag és egyben költői erejű, szcientista színezetű metaforakészletét hasznosította saját tanulmányaiban és programadó írásaiban, előadásaiban. Kerényi és Németh sajátos metafora-közössége az 1934–1939 közé eső időszakban különösen szembevető, akárcsak Kerényi regényelméletének, tragikumfelfogásának, illetve strukturális felismeréseinek a megjelenése Németh legkülönfélébb munkáiban. Gondolkodásmódjuk tekintetében azonban – s mindez a szigetes évek során válik egyértelművé –, míg Kerényi a nemzettől az egyetemes felé mutató perspektívában tájékozódott, s ez az irány határozta meg ókortudósi pályaeépítését is, valamint azt az exten-

⁸³ Ezt az álláspontot képviselik Darabos Pál, Thiel Katalin korábban idézett munkáikban, s valamivel árnyaltabb formában, Hamvas és Kerényi megközelítéseinek „komplementer” jellegét jelezve, de a *Hexakimion* alapján megfogalmazott téziséből indul ki Szántó F. István is *A hüperioni hang* című könyvének egyik központi elemzésében, vö. „...míg Kerényi Wilamowitz felől, addig Hamvas Nietzsche felől véli megragadhatónak a (talán soha nem is létező, de ez most szempontunkból vajmi keveset számít) »görög lényeket«. [...] Nos, ha ez a szembeállítás jogos, és ha ez két magatartástípust, két gondolkodásmódot jelöl, akkor Hamvas egyértelműen a nietzscheihez áll közel, míg Kerényi, ha sokkal kevésbé egyértelműen is, a wilamowitzt képviseli.” SZÁNTÓ F. István, *A hüperioni hang: Hamvas Béla és a Sziget-mozgalom*, Bp., Kortárs Kiadó, 2007, 61. Helytállóbbnak vélem Lackó Miklós interpretációját: „Kerényi feltehetően túl radikálisnak tartotta akkor Hamvas kórkritikáját, s túl »misztikusnak« és ezoterikusnak, amellettsakmailag is kifogásolhatónak esszéizmusa irányát.” LACKÓ, *Kerényi-levelek = Mitológia és humanitás*, i. m., 145–206, 150.

⁸⁴ Vö. LACKÓ, i. m., 150.

⁸⁵ Vö. HAMVAS Béla, *Levelek (1916–1968)*, szerk. DANYI Zoltán, Bp., Medio, 2011, 134–159.

zivitást, amellyel az egyes ókortudományi kérdéseket elemezte, addig Németh az egyetemest mindig a nemzeti szempont felől mérlegelte és elsősorban a nemzetre vonatkozatható intenzitás mértékét értékelte az egyetemes jelenségekben – így a görögségben is.⁸⁶

Németh Lászlónak, aki Hamvástól eltérően mind a három Sziget-számban publikált, fokozatosan szintén rá kellett döbbsennie, hogy a saját társadalmi programjaiból a Szigetbe látszólag sikeresen átültetett célkitűzések Kerényi és tanítványai számára korántsem a végső, csupán egyetlen, noha lényeges mellékszálát képviseltek a Kerényi irányítása alatt következetesen kifejtett transzdiszciplináris tevékenységben. Kerényi a közösségi alkotóerő felcsigázását nem mindenekelőtt társadalmi célnak tekintette, mint Németh, a Szigetet pedig nem a kivonulás helyének, mint Hamvas, hanem sokkal inkább az ókortudomány egy új terepére való bevonulásának, jelesül *betörésnek*.⁸⁷

Erre utal egyrészt, hogy Kerényi a Stemmában megkezdett, a klasszikus auktorokra irányuló, hiánypótló fordításokat eredményező munkálatokat a Szigettel párhuzamosan futtatta fel.⁸⁸ Az utolsó Sziget-kötethez írott zárószavak tanúsága szerint a Sziget és a hiánypótló szövegkiadásokat közreadó sorozatok egymás kiegészítőiként szolgáltak, mintegy különböző aspektusokból világítva meg az új, transzdiszciplináris koncepció sokoldalú eredményességét.⁸⁹ Másrészt Kerényi stratégiájának irányát jelzi az is, hogy a Sziget különleges erőterében keletkezett legradikálisabb írásai a Szigeten kívül, német nyelven is napvilágot láttak. Kerényi első igazán komoly visszhangot kiváltó, nemzetköz-

⁸⁶ Hasonló álláspontot fogalmaz meg Ritoók Zsigmond: „...a különbséget abban látom, hogy Kerényi az ókor értékeinek megérzésével az ókortudomány megújítására s a megújuló ókortudományban az európai értékeket a magyar kultúra számára is megőrző szigetnek, mint az ez értékeket veszélyeztető erőkkal szembeni betörési pontnak a megteremtésére törekedett, Németh a magyar szellemi élet megújítására, s a megújuló magyar szellemi és társadalmi életben a sajátosan magyar értékeket Európa számára őrző szigetnek, mint az ez értékeket veszélyeztető erőkkal szemben való kitörési pontnak a megteremtésére. A filológus nem fogadhatja el a görögök félreértésének lehetőségét, bár tisztában van a mindig új és időszerű kérdések feltevésének szükségességével, amely kérdésekre a felelet is mindig új lesz, az író számára elsősorban nem a megértés helyessége, hanem a termékenyítő hatás a fontos. Lehet valamit termékenyen is félreérteni.” RITOÓK Zsigmond, *Németh László és a görögség*, It, 2001, 397–411.

⁸⁷ Vö. „Tudomány, amely anélkül, hogy feladná tudomány voltát, a nemzet életének magas művészi kifejezése: voltunk-e hozzá már ennyire közel? És ennyire távol tőle, ha nem következik be áttörés? Vagy talán már be is következett, amikor azt éljük és írjuk, aminek nyomai ezek a lapok? Mert a »szigetet« így gondoljuk: nem a visszavonulás pontja, hanem a betörésé.” KERÉNYI, *Tudósoknak való = Sziget I–III, i. m., 7.*

⁸⁸ Ennek eredményei, amint már idézett cikkében Marót Károly is összefoglalását adja: „A Kerényitől 1935-ben megindított kétnyelvű »aranykönyvecskék« sorozata, az Officina kiadásában, többek között Herakleitos Műsáit (Kövendi Dénes, 1936); Horatius válogatott költeményeinek (1935, 1940) és Vergilius Eclogáinak (1938) régi és új magyar fordításait (Trencsényi-Waldapfel Imre összeállításában); 2 kötet homerosi himnusz (Devecseri Gábor, 1939 és 1941); Catullus összes költeményeit (Devecseri, 1938, 1942); Kallimachos himnuszait (Devecseri, 1942); Epiktetos kézikönyvecskéjét (Sárosi Gy., 1942); Ovidius Amores-ét (Karinthy Gábor, 1943) adta közre; többnyire Kerényi Károly bevezetéseivel. Csak magyar fordításban (Officina Ktár) jelent meg Platón, A lakoma (Telegi Zs., 1941) és Plutarchos, Caesar élete (Sárosi Gy., 1943).” MARÓT, *i. m.*, 55.

⁸⁹ Vö. „Szelleme és tárgya szerint e tanulmánykötet párja a *Kétnyelvű klasszikusok* ezzel egy időben megjelent szövegkötete: *Homerosi himnuszok Hermészhez és Dionysoshoz*.” KERÉNYI Károly, *Tartalomjegyzék helyett = Sziget I–III, i. m.*, 264.

zi áttörésként értékelhető és az életmű fordulópontjain egyre bővebb anyaggal többször is újra-kiadott 1937-es *Apollon: Studien über antike Religion und Humanität* című kötete Kerényi legtöbb Szigetben megjelent írását tartalmazza. A Sziget-kiadvány mögött álló szervezett műhelyt és közösségi aktivitást helyezi éles fénybe Dömötör Tekla visszaemlékezése is: „A Sziget-kör tagjai az említett periodikán kívül megjelentették a *Magyar Éjszakák* és a *Kétnyelvű Klasszikusok* sorozatokat, valamint – szinte egy évtizeden át, Kerényi 1943-as kiküldetéséig – háromszor találkoztak a héten: Kerényi Károly péntek esti egyetemi előadásain, a vasárnapi kirándulásokon, ahol antik auktorok műveit olvasták és fordították, és a voltaképpeni Stemma-üléseken, ahol egymás fordításait és tanulmányait vitatták meg.”⁹⁰

Átfogó Sziget-monográfia mind ez idáig nem született, mindazonáltal a levelezéseket, visszaemlékezéseket, egyéb szövegeket és a jelen cikkben hivatkozott irodalomtörténeti tanulmányokat forgatva is többé-kevésbé képet alkothattunk arról, hogy a Szigetnek milyen jelentősége volt a Kerényi–Hamvas, a Kerényi–Németh és a Kerényi–Szerb viszony alakulástörténetében, valamint az 1939 után a Sziget újraindításával próbálkozó Gulyás Pálnak főként Kerényivel és Németh Lászlóval ápolat kapcsolatára nézve. Paradox módon, Lackó Miklós adatokban bővelkedő, kivételesen értékes cikkeitől eltekintve⁹¹ azonban továbbra is jóval kevesebb adatot találunk arról, hogy a Sziget milyen szerepet töltött be a vállalkozást voltaképpen irányító, és – amint azt láthattuk – a többi vállalkozásával gondosan összehangoló Kerényi munkásságának egészében. Ráadásul Lackó Miklós ezt a kérdést tárgyaló cikke 1979-ben íródott, ezért nem csak következtetéseiben, de a tárgyalt Kerényi-munkák körét tekintve is, meglehetősen korlátozott mértékben tér(het) ki Kerényi rendkívül sikeres nemzetközi pályafutására: Kerényi munkásságának csupán magyarországi szakaszával és a hazai szellemi közéletet illető összefüggéseivel foglalkozik,⁹² alig fordíthat figyelmet Kerényi hazai és nemzetközi tevékenységének összefüggéseire.⁹³

Mit gondolhatunk a Szigetről Kerényi hosszú távú céljai, nemzetközi pályája egészének alakulása felől nézve? Milyen hatással volt a Sziget Kerényi és tanítványai munkakapcsolatára? Melyek voltak a Szigetben demonstratív módon prezentált újszerű ókortudományi transzdiszciplináris modell főbb nemzetközi orientációs pontjai, meghatározó elemei? Milyen irányokban, tematikák szerint folytak a Kerényi és tanítványi köre szempontjából legfontosabbnak számító *szigeti* kísérletek? Fontos kérdések ezek, hiszen mindazok a Sziget-vállalkozás történetét meghatározó belső, koncepcionális fordulatok, amelyek a Sziget mint kudarcba fulladt kísérlet narratívájához járulnak hozzá Hamvas vagy Németh monográfiái, illetve a Gulyás Pál szerepét bemutató értelmezők számára,

⁹⁰ Vö. DÖMÖTÖR, *Táltosok Pest-Budán és környékén*, i. m., 55.

⁹¹ Vö. LACKÓ, *Sziget és külvilág...*, i. m.

⁹² Fontos adalékokat tartalmaz mindehhez Lackó Miklós Kerényi magyar nyelvű levelezéséből válogató cikke is: LACKÓ, *Kerényi-levelek*, i. m., 145–206.

⁹³ A Sziget-jelenség tárgyalásának szűkös, főként a belső kontextus felől közelítő, ugyanakkor Kerényi nemzetközi működésének tükrében való pozicionálására kevésbé képes értelmezési hagyományából a legutóbbi monografikus munka sem mutat kiutat, vö. J. SZABÓ, *A magyar ívegyöngyjátékosok*, i. m.

Kerényi Károly későbbi nemzetközi együttműködéseinek és pályafutásának szempontjából megvizsgálva, lényeges eredményeket hozó, elméletformáló tényezőknek bizonyulnak, amelyek nagyban hozzájárulhattak Kerényi egyéni elméleti pozíciójának és kutatói szerepfelfogásának diszkurzív megalapozásához, ezáltal is előkészítve Kerényi nagy ívű nemzetközi karrierjét. Amelyre viszont – még ha kényszerű motívumok is határozták meg az alakulását – nem elsősorban mint kudarcra, hanem mint a magyar klasszika-filológia és ókortudomány történetének mind ez idáig legsikeresebb karrierjére kell tekintenünk. Azt ugyanis, hogy Kerényi áttörési kísérlete nem csak személyes értelemben, 1937-es német nyelvű *Apollon*-kötetével, hanem a Sziget mögött álló közösségi hálózat nemzetközi csatlakoztatása szempontjából is sikerült, tehát a Sziget közössége által megteremtett nemzeti nivó és az óorkutatás európai élvonala egy adott pillanatban találkozott, Franz Altheim *szigeti* felbukkanása is egyértelműen demonstrálta. Altheim, a korabeli óorkutatás egyik legmeghatározóbb személyisége, *Töredék Plótínosról* címmel friss, katonacsászárokról szóló munkájának egy részletét adta közre az 1939-es, utolsó Sziget-almanach zárócikkeként.⁹⁴

6. A „szigeti tudományok” szinergiája: az „antikvitás érzéki hagyománya” és a Sziget mint „nyitott mű”

A Sziget-vállalkozás jelentősége Kerényi számára mindenekelőtt egy a tudomány és a művészet különböző erőforrásainak összekapcsolásán, a Szigetben részt vevő kutató és alkotó személyiségek érdeklődésének és tehetségének a sokirányú kibontakoztatásán, valamint az eredmények produktív szintézisén alapuló, új típusú, transzdiszciplináris ókortudomány létrehozatala és globális lehetőségeinek a megvizsgálása volt. Ennek érdekében a platonikus-keresztény *Bildung* háttérében álló klasszika-filológiai tradíció szerkezeti-metodikai és episztemológiai homogeneitására, továbbá a mindebből fakadó kulturális ellentmondásokra és korlátokra rámutatva, Kerényi a Szigetet egy a heterogeneitás sokirányú erőtartalcakait optimálisan kiaknázó, szinergikus műhely-koncepció szerint építette fel.

A Szigetben mint széles közösségi bázissal is megalapozott műhelyben, a klasszika-filológia korábbi monolit ideájának megfelelő kutatási metodikák helyett a szinergia több tekintetben is érvényesült. Transzgenerációs és egyben transzdiszciplináris szinergia kialakítására való törekvést láthatunk abban, ahogy Kerényi a pénteki előadások, a Stemma, valamint a kiránduló körök és a kortárs európai ókortudomány legkiemelkedőbb személyiségeit, tanítványokat és mestereket, független alkotókat, gondolkodókat és a kor legkiválóbb szakembereit a Sziget eleven atmoszférájában kapcsolta össze. Ennek a lépésnek egyenes következménye a tudományos, művészeti és politikai-ideológiai programok esetenként szakításhoz vezető, de a transzdiszciplináris ókortudomány kerekeinek a kijelölésére nézve rendszerint termékeny konfliktusokat és meglepő szövetsége-

⁹⁴ ALTHEIM Ferenc, *Töredék Plótínosról* = *Sziget I–III*, i. m., 261–262.

ket egyaránt eredményező szinergiája volt. Továbbá a tudományos és a művészeti tevékenység szinergiája, a három Sziget-kötet tudományos és művészeti műfajok széles palettáját felvonultató jellegétől a Szigetben megjelent tudományos írásművek gyakran művészi színvonalú írásmódján át, az egyes írások tudományos és művészeti tárgyválasztásának tudatos egybejárásáig. A magyar (és a párhuzamos publikációknak köszönhetően a német nyelvű) esszéirodalom különös határterületeken tájékozódó, gyakran irodalmi nivójú értekezésekkel gazdagodott. Ugyanakkor a humán- és természettudományos kutatásnak a harmincas években, de gyakran még ma is úttörőnek számító szinergiájára is találni példát, mindenekelőtt Kövendi Dénes cikkeiben.⁹⁵ De a szinergia megnyilvánulásaként értékelhetjük azt is, hogy ugyan a Sziget-kötetek tartalmi súlypontját az ókortudományi tárgyú vagy az ókortudományi kutatásokat valamilyen módon kiegészítő szövegek adják, további kultúrtörténeti korszakok jelenségeivel foglalkozó írásokat is bőven találunk a Szigetben. Mindazonáltal ezek az írások is, akár a bennük érvényesített megközelítésmód, vagy az általuk előtérbe helyezett filozófiai összefüggések révén, netán az érvelés folyamán érvényesített fogalomkészletből, vagy írásmódjuknál fogva, egytől egyig illeszkednek a Szigetet jellemző tematikai-stiláris egységbe.

A Szigetben átfogott tematikai, történeti, műfaji és generációs spektrum egymástól gyakran távol eső elemei közötti szinergiát, Kerényi erőteljes személyes, tudományos és stiláris kisugárzásán túl, mindenekelőtt két, egyaránt a határáttörés radikális programját deklaráló, Kerényi-féle innováció szolgáltatja. Egyrészt az ókor úgynevezett „érzéki hagyományának” filozófiai-episztemológiai bázisában gyökerező, nemzetközi összehasonlításban is nóvumnak számító transzdiszciplináris tudományos-kutatói tervezet műhelyszerű kibontakoztatása. Másrészt pedig egy ezzel szoros összefüggésben meghirdetett kollaboratív művészi-egzisztenciális projektum, amely egy átszellemült, „megragadott” stiláris atmoszféra többregiszterű kimunkálása révén képes ehhez az „érzéki hagyományhoz” „visszavezetni” a Sziget által elért olvasókat.

Kerényi *Ókortudomány* című, korábbiakban már hivatkozott 1934-es programadó cikkében mind a két innováció részletes bemutatásra kerül és egymást kölcsönösen feltételező viszonyuk is világosan megragadható. A cikk manifesztumszerű stílusában és tartalmában egyaránt a Sziget programját bejelentő, 1935-ös *Tudósoknak való* című írás megalapozó jelentőségű párdarabja, ezért a benne foglaltakat a Szigetre nézve is meghatározónak tekinthetjük. Kerényi *Ókortudomány* című kiáltványában a klasszika-filológia megújításának programját a „könyv problémájának” nietzschei–georgei–frobeniusi ihletettséggű bemutatásából bontja ki. Kerényi érvelésének a háttérben egy világos fogalmakkal operáló, napjaink médiumelméleti követelményeit is minden szempontból kielégítő megközelítésmód áll.⁹⁶ Kerényi a könyv mediális tulajdonságaiból adódó episzte-

⁹⁵ KÖVENDI Dénes, *Physica naturaliter Platonica* = *Sziget I–III*, i. m., 136–146; Uő, *Erős próteurythmos* = *Sziget I–III*, i. m., 200–210.

⁹⁶ Az „antikvitas érzéki hagyományának” mediális aspektusait mutatja be SIMON Attila, *Az antikvitas érzéki hagyománya: Kerényi Károly és „a könyv problémája”*, It, 2008, 491–515. A cikk immár német nyelven is olvasható: Attila SIMON, „Die sinnliche Tradition der Antike”: Karl Kerényi und „das Problem des Buches” =

mológiai problémákat egy rendkívül komplex kritikai perspektívába ágyazva, filozófiai és tudományelméleti szempontból is kidolgozott, modern formában ragadja meg. Az ókortudós feladatát az antik szövegekbe foglalt testi-érzéki, egzisztenciális tapasztalat újra-hozzáférhetővé tételében látja, ami ugyan soha nem valósulhat meg tökéletesen, de az „eredeti” tapasztalat koronkénti átörökítéséből, „átirataiból” adódó „különbség” „visszavezetése” révén mégis megkísérelhető: „Ez az *el nem érhető, de célul kitűzött* visszavezetés a feladata a filológusnak és egyúttal szimbóluma a *nagy* ókortudományi feladatnak...”⁹⁷

Kerényi mindebből következően azt a jelentős diszkurzív váltást sugalló megállapítást teszi, hogy: „A filológus is elsősorban érzéki hagyománnyal áll szemben (a nyelvi műalkotásokkal), és ugyanazt a stílusban megmutatkozó lényegét keresi, amelyet az archeológus.”⁹⁸ Ebből következően a voltaképpeni ókortudományi feladat a stílusnak mint „világvalóságnak”, világlátásnak, életformának és kultúrának a lehető legtöbb szinten megvalósuló differenciált feltérképezése, megragadása és átadása. A klasszika-filológia Kerényi ókortudományi koncepciójával való megújítását tehát a klasszika-filológia kulturális fordulataként és vizsgálódási körének radikális kiterjesztéseként írhatjuk le. Kerényi azonban ennél is tovább megy, amikor az antikvitás érzéki tapasztalatának koncepciójával tökéletes összhangban az ókortudományi vizsgálódások során szerzett tudásról sem kizárólag a tudományos ismeret, hanem az egzisztenciális jelentőségű megértés és az eseményyszerű tapasztalat formájában beszél, amelynek az átadásához a tudásátadás folyamatának mindenekelőtt esztétikai karakterű felfogására, tehát a *Bildung* pedagógiai eszköztárának felforgató hatású meghaladására van szükség: „[A] stílust nem magyarázni kell, hanem működtetni, megragadtatni magunkat vele” – írja Kerényi, a megragadottság fogalmának frobeniusi használatára hivatkozva és ugyanakkor nagyon közel kerülve a nietzschei „dionüszoszi filozófia” epidemikus-pszichoszomatikus aspektusához és a nietzschei retorikához is: „Az antik ókortudománynak az a végső követelménye, hogy magunkévá tegyük az antik embernek a világvalóságtól való megragadottságát, kétségtelesen túl van a könyveken. Hogy a könyvek ilyen megragadottsághoz elvezethetnek – ez megoldja a könyv problémáját.”⁹⁹ A tüzes gondolatmenetet egy költői kérdés zárja: „De nem lépjük-e túl itt, a könyvekével együtt, a tudomány határát is?”¹⁰⁰

A Szigetben mind a korabeli tudomány, mind pedig a *Bildung* szinonimájaként is alkalmazott könyv-kultúra határainak a meghaladása több tekintetben is bekövetkezik. A Sziget mint műhely az antikvitás érzéki hagyományának megragadására képesnek bizonyuló és egyben az antikvitás által megragadott művészeti-tudományos köröket, különböző generációk tagjait összekapcsoló transzdiszciplináris-egzisztenciális szinergia alternatíváját kínálja fel a harmincas évek első felében fellángoló filológusvita megoldá-

Kulturtechnik Philologie: Zur Theorie des Umgangs mit Texten, Hrsgg. Pál KELEMEN, Ernő KULCSÁR SZABÓ, Ábel TAMÁS, Heidelberg, Winter, 2011, 105–124.

⁹⁷ KERÉNYI, *Ókortudomány* = Uő, *Halhatatlanság és Apollón-vallás*, i. m., 153. Kiemelések tőlem – F. K.

⁹⁸ KERÉNYI, i. m., 159.

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ Uo.

saként. A *Bildung* extratextuális vizsgálódásokra alkalmat adó, javarészt intuitív módszerekkel történő kritikai kiterjesztése természetesen nem csupán a tudományos kutatás rendszerének gyökeres átalakítását követelte meg, hanem ezzel egyben a *Bildung* keretei közül történő kilépést is maga után vonta. „[N]em állíthatjuk [...], hogy az antik világlátásra való legnagyobb megnyílás képessége szükségképpen az ókortudománnyal szakszerűen foglalkozók sajátja. [...] számítanunk kell másra is: lényegességre képes magyar kortársainknak a görögségtől való megragadottságára”¹⁰¹ – írta Kerényi. A Kerényi által is idézett nevezetes nietzschei megállapításra, miszerint „nem a *tudomány* győzelme jellemzi a XIX. századot, hanem a tudományos *módszer* győzelme a tudomány felett”,¹⁰² ugyancsak a nietzschei program kínálta Kerényi számára a legjobb feleletet. Mégpedig az a revízió, amelynek során – a kutatót a saját kutatásának tárgyaihoz fűző viszony vizsgálatából kiindulva – a tudás mintegy „önmaga ellen fordítja fullánkját” és kritikát gyakorol saját felépítménye felett.

A könyv meghaladásának, fölülmúlásának kollaboratív programját is ebben a kontextusban kell tehát elképzelnünk, s így a *Bildung*nak mint kulturális, médiumtörténeti korszaknak a meghaladásaként érthetjük azt is. Mindezt mintegy Kerényi Válaszban megjelent gondolatait folytatva, Németh László foglalja össze a Szigetben: „Fölülülhatható-e a könyv úgy, ahogy azt Nietzsche követeli, s mi reméljük? A könyvnek mint kultúrabetegségnek súlyos tünetei közismertek. [...] A Szigetnek épp az a rendeltetése, hogy legyen egy hely, ahol minden jó hívást követni kell és lehet. A könyv fölülmúlását, ami a könyvpróza fölülmúlásával jelent egyet, itt kell megkísérelnünk. Több mód is kínálkozik erre. Tudományos felismerését esszéírói feltalálás helyett miért ne szögezhetné le a Sziget írója egyszer-egyszer gnómius tétélekben? Ahol a vita nem két hiúság összezapása, hanem egymást támogató két bábakéz műfogása a születő igazság körül, ott ebből új platóni dialógus keletkezhetik. A könyvmagány leghatásosabb ellenszere: a nemes társasélet alkotó sugalmazása. Az ember magában is alkothat, de csak más emberekkel együtt élhet alkotó életet. A könyv fölülmúlása az ilyen társas, alkotó életből kipattant »görögebb« könyvvel kezdődhetik. Hogy milyen mértékben vethetjük el aztán, akkor érezni fogjuk, ma megjósolni lehetetlen.”¹⁰³

A Sziget-kiadványok egyéb almanachokon, cikkgyűjteményeken, periodikákon túllépő, atmoszférikus és egyben nyitott karakterét fokozza a Sziget-számok egyes közleményei, továbbá a számok között is regisztrálható diszkurzív – tartalmi, fogalmi, stílári, referenciális – egység. Azt, hogy itt a hangzatos manifesztum-megfogalmazáson túl a szerzői és a szerkesztői gyakorlatot egyaránt meghatározó, újszerű elgondolásokról van szó, az a szokatlan szövegközlési mód is felerősíti, miszerint a Sziget-kiadványokban sem a szövegek előtt, sem pedig közvetlenül a szövegek után nincs feltüntetve az egyes

¹⁰¹ *Uo.*, 160.

¹⁰² *Uo.*, 155.

¹⁰³ NÉMETH László, *Sziget és alkotás = Sziget I–III, i. m.*, 26.

tanulmányok, esszék szerzőinek neve. Az esszéisztikusabb, személyesebb vagy lírai megszólalások dőlt betűs szedése utal a megszólalásmódok váltakozására.¹⁰⁴

A Szigetben munkába állított fogalomkészlet egy olyan, a klasszika-filológiai kutatás hagyományos fogalmait beburkoló és egyben újrapozicionáló terminológiai hálóbba rendeződik, amelynek csomópontjai a harmincas évek második felének legfrissebb szellem-történeti, filozófiai, fenomenológiai, művészet- és irodalomelméleti, alaklélektani, pszichoanalitikus és progresszív ókortudományi tendenciáival kerülnek érintkezésbe. Az antikvitas érzéki hagyományának Kerényi által gerjesztett elmélete és a görögségtől való megragadottság többdimenziós közvetítésének szándéka egy olyan sokrétű topikát hoz létre, amelynek elemei csak a számos különböző diskurzusból kölcsönzött eszköz együttes, mondhatni orkesztrális megszólaltatásában, kísérletező fogalmi mátrixokban történő elrendezésében hozhatók közös nevezőre. Olyan fogalmak „utaznak”, adódnak át egyik cikkből a másikba a Sziget terében, az írások közötti kohéziót, valamint a Sziget mint „mű” nyitottságát is megképezve, amelyek több különböző diskurzusban, regiszterben és kontextusban is egyaránt kulcsszereppel bírnak. Metaforikus aktivitásuk kiaknázásával pedig diszkurzív és egyben topológiai váltások hajthatók végre.

A visszatéréseikkel gyakorta kulminációs pontokat, terminológiai torlódásokat is eredményező fogalmak legtöbbje a tizenkilencedik századi *Bildung* pozitivisztikus tudományeszménye, rendszertana szerint nem elégti ki a tudományos terminusokkal szemben támasztható axiomatikus követelményeket. Viszont ezek a terminusok minden-nél jobban hasonlítanak a filozófia analitikus hagyományától tudatosan eltávolodó, modern fenomenológiai bázisú diskurzusok által alkalmazott terminológiai eszköztár ele-meire. A Sziget-műhely tagjainak Kerényi által irányított együttműködése révén az ókor-tudományi transzdiszciplína terminológiai bázisának kidolgozása a jungi archetípuskuta-tástól, a frobeniusi kultúrmorfológiától és a berlini újhumanizmus innovációitól egyaránt megihletett modern fenomenológiai fogalomkészlet és módszertan megalkotásával és alkalmazásának sokregiszterű demonstrációjával esik egybe. A „lényeg”, a „lényeges-ség” fogalmának a cikkeken végigvonuló, már-már túlburjánzó használata, a „lényegbeli egyezések” korszakokat, alkotókat, jelenségcsoportokat összekapcsoló felismerései mö-

¹⁰⁴ Vö. „1935-ben, amikor a rövid életű Sziget című gyűjteményes kötet első száma megjelent, Kerényi még nagyon komolyan vette a közösségi műhelymunkát. Annaira, hogy a kötet tanulmányai mellett nem is szerepelnek a szerzők nevei, csak a könyv utolsó oldaláról tudjuk kiböngészni, hogy az egyes tanulmányokat mely szerző írta. E kötet valóban program is és eredmény is, és nem Kerényi vagy a Stemma vétke volt, hogy viharfelhők tornyosultak Európa egén, s nemcsak a Stemmát, hanem szinte az egész európai kultúrát elsöpörte a háború. Tulajdonképpen meghatóan naiv próbálkozás volt, amikor Kerényi egy ilyen katasztrófális politikai helyzetben próbálta az antikvitas felé való fordulással a magyar szellemi életet és talán a magyar sorsot meg-változtatni. Lényegében épp olyan meghatóan naiv vállalkozás volt Németh László elképzelése a népi kollégi-umokról (ezek ugyan később megvalósultak), amelyek még megmenthetik a magyar társadalmat. Mindkét kezdeményezést nevezhetjük elkésettnek vagy túl korainak. De mindkettő reménytelen volt az 1930-as évek közepe tájt, amikor a német megszállás és a második világháború már szó szerint »ante portas« állt. 1935-ben, mint Németh László és Kerényi Levélváltása jelzi, a magyar szellemiség megújhdását kívánja mind a kettő, pedig akkor már a magyar nép léte, fennmaradása forgott veszélyben.” DÖMÖTÖR, *Táltosok Pest-Budán és környékén, i. m.*, 77–78. Megjegyzésre érdemes, hogy a népi kollégiumokat nem Németh László találta fel, legfőljebb agítálatott mellettük.

gött egy sajátosan értelmezett és alkalmazott, korai kísérletező, a szellemtörténeti pozíciótól el-elrugaszzkodó egzisztencialista fenomenológiai koncepció áll. Ezt egyértelműen jelzik Kerényinek a „magyar lényegtudomány” megteremtésére vonatkozó felszólításai, illetve a „Magyar Lényegművelő Társaság”¹⁰⁵ Kerényi-féle létrehozatalának terve is.¹⁰⁶ A Sziget visszatérő fogalmait tanulmányozva kimutatható, hogy az antikvitás érzéki hagyományának koncepcióját is egyfajta korai, szellemtörténeti megalapozottságú egzisztencialista keretbe ágyazott fenomenológiai kísérletként érthetjük meg.¹⁰⁷

Ezen a ponton fontos megjegyezni, hogy a fenomenológia forradalmát jelentő husserli program a húszas évek közepe óta a magyar szellemi életben is kidolgozott fogalomkészlettel volt jelen. Éppen Kerényi 1926-os budapesti magántanári kinevezésének évében jelent meg Somogyi József *A fenomenológia történeti és kritikai vizsgálata*¹⁰⁸ című munkája, a szerző freiburgi és müncheni tartózkodása után két évvel. A Husserl mellett dolgozó, később a freiburgi egyetemen Husserl és Heidegger utódaként tanító Szilasi Vilmos pedig Kerényi Károly baráti köréhez tartozott. Kerényi korai vallásfenomenológiai tájékozódása esetében mégsem egyetlen, sőt, még csak nem is tisztán fenomenológiai irányból érkező, koncentrált inspirációról volt szó. Kerényi mindenekelőtt Leo Frobenius álláspontját finomította a húszas–harmincas évek fenomenológiai robbanásának számos eredményével, és jutott el már a harmincas évek legelején egy olyan, a későbbi klasszikus vallásfenomenológia elméletét kidolgozó van der Leeuw¹⁰⁹ modellje felől is értékelhető koncepcióig, amely vallásfenomenológiai téren Mircea Eliade különleges tudományelméleti pozícióját is számos tekintetben megelőlegezte.¹¹⁰

Kerényinek az antikvitás érzéki hagyományáról alkotott, egyre produktívabbá váló elmélete, még a kezdeti, szinkretikus szakaszában is eleget tett annak a követelménynek, hogy nem lehetett sem önálló tudományként, sem pedig önmagában érvényes eszközként rátekinteni. A fenomenológiai mozgalom szemléletváltásával összhangban¹¹¹ Kerényi elmélete voltaképpen nem más, mint az ókori kutatás tárgyainak intuitív, lényegi affinitásaikban történő megragadására való törekvés. Egyfajta episztemológiai alapként, a tu-

¹⁰⁵ Kerényi Károly levele Németh Lászlóhoz = *Válasz 1934–1938*, szerk., utószó SZÉCHENYI Ágnes, Bp., Magvető, 1986, 110.

¹⁰⁶ „Mindketten a magyar és görög szellem találkozásától várták azoknak az intellektuális ellenmérgeknek a kitermelését, amelyek szerintük megmenthették volna a magyarságot a kóros bajok vészes elharapódzásától. Kerényi is, Németh is tudományos társaságot képzelt el a szellemi feladatok ellátására. Az előbbi »Magyar Lényegművelő Társaság«-a a humanizmus ápolásával és meggyökereztetésével foglalkozott volna, az utóbbi magyarságtudományi vagy hungarológiai társasága a magyar népre vonatkozó adatok és ismeretek összegyűjtésén fáradozott volna.” BORBÁNDI Gyula, *A magyar népi mozgalom*, Bp., Püski Kiadó, 1989, 198–199.

¹⁰⁷ A fenomenológiai módszerek vallástudományi alkalmazásáról áttekintést ad HOPPÁL Kál Bulcsú, *A vallásfenomenológiától a vallástörténetig – a vallástudomány útja = Előadások a vallásról*, szerk. HOPPÁL Kál Bulcsú, Bp., Mozaik Nyomda, 2007 (Vallástudományi Tanulmányok, 7–8), 25–38.

¹⁰⁸ Megjelent: Budavári Tudományos Társaság, 1926.

¹⁰⁹ Gerardus VAN DER LEEUW, *A vallás fenomenológiája*, ford. BENDL Júlia stb., Bp., Osiris, 2001.

¹¹⁰ Vö. Mircea ELIADE, *Az eredet bűvöletében: Vallástörténeti kutatás és módszertan 1912-től napjainkig*, ford. VARGYAS Zoltán, Bp., Cartaphilus, 2002.

¹¹¹ Vö. Herbert SPIEGELBERG, *The Phenomenological Movement: A Historical Introduction*, The Hague, Martinus Nijhoff, 1960², II, 60.

dományos vizsgálatot megalapozó „első rétegeként” célszerű felfogni, ami az egyes antik jelenségek lényegének logikus és tárgyilagos megközelítését teszi lehetővé. A fenomenológia célkitűzéseire hasonlóan¹¹² Kerényi is a közvetlen megismerést és az emberi egzisztencia szubjektív elemeinek a megismerési folyamatban történő kiaknázását helyezte előtérbe.¹¹³ Az ókorból származó, a ma emberétől elválasztott „idegen lényeknek” való „megnyílás”,¹¹⁴ úgy is, mint az antikvitás jelenségeihez való „visszavezetés” programja, a fenomenológiai redukció több jellemzőjét is magában hordozza. Kerényi koncepciójával a fenomenológiai módszer jellegzetes lépései kerülnek bevezetésre az ókortudományi gyakorlatba. Az egyes jelenségek intuitív megragadásán és analízisen alapuló fenomenológiai leírás, az általános lényegiségek és a köztük fennálló viszony meghatározása, hasonlóan kvázi-fenomenológiai elveket követve mennek végbe Kerényinél, mint az egyes jelenségek megjelenési módjainak, eltérő alakváltozatainak a megfigyelése, s a jelenségekkel kapcsolatos meggyőződések felfüggesztése (fenomenológiai redukció) révén a megfigyelések eredményeinek tudati konstitúciójukban történő vizsgálata és interpretációja.¹¹⁵

Husserlnek a fenomenológia szükségessége, illetve Kerényinek az ókortudomány megújítása mellett történő érvelésében is adódnak párhuzamok. Husserl szerint a tudomány egésze elvesztette jelentőségét az emberek számára, mivel száraz tények filozófiátlan tanulmányozásává lett azáltal, hogy az érték és jelentés kérdéseiben képtelen állást foglalni.¹¹⁶ Ezért egy új tudományra van szükség, amely olyan filozófiát hív életre, ami visszaállíthatja a kapcsolatot az ember mélyebb vonatkozásaival.¹¹⁷ Husserl az általa javasolt fenomenológiával tehát egy olyan episztemológiai szupplementumot képzelt el, ami a tudomány talapzatául szolgálhat, és amely egyúttal segítséget nyújthat az embereknek életcéljaik megvalósításában. Kerényi voltaképpen hasonló viszonyt tételez az antikvitás érzéki hagyományának koncepciója és a megújított transzdiszciplináris ókortudomány között. Ezt a mély szaktudáson alapuló, valamint a modern fenomenológia, a kultúrmorfológia és az egzisztencializmus filozófiai tendenciáinak önálló értelmezéseit vegyítő „hermeneutikai” pozíciót már a későbbiekben a Sziget szerzőjeként is megnyilatkozó Prohászka Lajos is bemutatta Kerényi 1937-es német nyelvű *Apollon*-könyvének recenziójában.¹¹⁸ Némileg leegyszerűsítve a kérdést, úgy is fogalmazhatunk tehát, hogy

¹¹² SPIEGELBERG, i. m., 87.

¹¹³ Vö. „ÉS HA TALÁLUNK teljes életet egy tudós munkájában? Ha mind több olyan tudós akad, aki tudományosságát a legszorosabb kapcsolatban állónak érzi saját egyéni életével; tudománya és annak igazságai életfilozófiájának magvát alkotják –? Kárára van ez a tudománynak? Nem lehet a valóság az, hogy épp ilyen felfokozott »szubjektivitás«, ez a megragadottság a tudomány tárgyától, ez vezet a lényeg megismeréséhez?” KERÉNYI, *Tudósoknak való = Sziget I–III*, i. m., 5.

¹¹⁴ KERÉNYI, *Ókortudomány = Uő, Halhatatlanság és Apollón-vallás*, i. m., 160.

¹¹⁵ SPIEGELBERG, i. m., 659.

¹¹⁶ Vö. SPIEGELBERG, i. m., 79.

¹¹⁷ Vö. SPIEGELBERG, i. m., 80.

¹¹⁸ PROHÁSZKA Lajos, *Karl Kerényi: Apollon. Studien über antike Religion und Humanität. Wien – Amsterdam – Leipzig, F. Leo & Co., 1937. 281 o., Athenaeum, 1937/1–3, 155–157.*

az antikvitás érzéki hagyományának elmélete és módszertana a transzdiszciplináris ókortudomány fenomenológiájaként kerül kidolgozásra.

Az „exisztencia”, az „exisztenciális tudomány” és a vizsgált anyaggal felépítendő személyes viszony¹¹⁹ egymással összefüggő fogalomköre az életforma, az életstílus, az egyéniség, az érzékenység, a világaspektus, realitás és világvalóság kulcsfogalmaival egészül ki a Sziget elemzéseiben. A nietzschei pszichológiában és a jungi lélektanban egyaránt kiemelt szerepet játszó ösztön- és archetípus-elmélet, valamint a széles skálán elhelyezhető egyéb pszichológiai jelenségek vizsgálata mellett, visszatérő jelleggel bukkannak fel a Gestalt-elméletben oly fontos szerepet játszó alak-háttér viszonyoknak szentelt sokágú vizsgálatok is. Az alaklélektannak eredetileg a vizuális percepció területén felépített elméletét Kerényi és köre a vizualitás szerepének filozófiai kiterjesztésével, egyfajta általános „intellektuális percepcióra” vonatkoztatva használja fel és aknázza ki több változatban is.

A megismerés mint átélés lép kapcsolatba a megragadottság, megelevenítés, átformálás fogalomhármásával. Az élmény, a megszállottság, az ihlet olyan relációk megvilágításában játszanak szerepet a Sziget anyagában, mint a kultúra, a kultusz, a művészet és a tudomány természettel vagy éppen a halál képzetével kialakított kapcsolata. Ugyanakkor a kategóriák experimentális alkalmazásának olyan példái is figyelemre méltóak – ezúttal csupán egyet kiragadva a hasonló fogalom-alkalmazási gyakorlatok sorából –, mint amikor a Sziget több pontján is az expresszionizmus fogalma (a művészettörténeti irányzatra vonatkozó elsődleges jelentését másodlagos szerepbe rendelve) mint hangoltság, modalitás vagy művészi magatartás kerül magyarázó helyzetbe az egyiptológia,¹²⁰ az őskortudomány¹²¹ vagy éppen Aiszkhülosz¹²² kontextusában...

A Sziget által érvényesített irodalmi, művészeti és filozófiai kánont, kitüntetett tudományelméleti tradíciót definiáló nevek, hivatkozások tekintetében ugyancsak mintha a *Bildung* diszkurzív rendjét kritizáló vagy a *Bildung* kritikájára is felhasználható aspektusokat is diszkurzíve megtestesítő alkotók, szerzők és gondolkodók demonstratív *szigeti* újraértékelésének a szándékát érhetnénk tetten. Ráadásul a Sziget-műhelyben alkalmazott módszertani lépések, diszciplináris ötvözetek segítségével váratlan kapcsolatok, interferenciák is megképződnek a Szigetben sorjázó nevek által jelölt diskurzusok között. Így jutnak kitüntetett szerephez és kerülnek egymással kapcsolatba a preszókratikus hagyomány gondolkodói, mindenekelőtt Hérakleitosz, s modern újraértékelői, Nietzsche és Heidegger. A világirodalmi tájékozódásban pedig ily módon kerülnek egy társaságba Aiszkhülosz, Goethe, Valéry, Stefan George, Rilke, Thomas Mann és mások, s így tesznek szert a Sziget ókortudományi profilját meghatározó, paradigmatiszta szerepre Leo Frobenius, Walter F. Otto és Franz Altheim. A könyv filológiai problémájából kiindulva,

¹¹⁹ Vö. az a könyv, amelyet *mi* írunk, amelynek szolgálunk és amelyen talán túljutunk, hogy ismét a hel-lénekhez közelebb álló viszonyba lépünk könyvvel és világgal. Ilyen viszonyra – vagy legalábbis a megértésére – szüksége van az ókortudatónak is.” KERÉNYI, *Könyv és görögség* = *Sziget I–III*, i. m., 22.

¹²⁰ DOBROVITS Aladár, *Föld és egyiptomi lényeg* = *Sziget I–III*, i. m., 33.

¹²¹ GALLUS Sándor, *Exisztenciális őskortudomány* = *Sziget I–III*, i. m., 42.

¹²² GULYÁS Pál, *Aischylos-élmény* = *Sziget I–III*, i. m., 217.

a könyvkultúra filozófiai, fenomenológiai, médium- és irodalomelméleti, történeti, kulturális és mitológiai problematikájának alapján pedig kísérleteket látunk az írás, a hely, az épület, az utazás, a kutatói-emberi tapasztalás, sőt a korporeálitás néhány elméleti, művészeti és filozófiai összefüggésének az újszerű megfontolására is. Mindezek a fogalmak, kulcsfigurák és szétartó tematikák a lehető legváltozatosabb variációkba rendeződve, de egyértelműen egy közös hálózat elemeiként jelennek meg az évkönyvek diszkurzív terében.

„Ez a tanulmánykötet úgy keletkezett, hogy néhány magyar íróban, gondolkodóban, költőiben, kutatóiban, filozófikus elmékben (természetük leírásául mondjuk ezt róluk) megérték élmények, amelyeknek kifejezése ebben az egymással alkotott együttesben van a legjobban a maga helyén. Mint a bogárszem sokszögű alkatrészei, külön-külön néznek egyetlen tárgyra: a tiszta létre, amely egyszer antik formába esett, s akkor árulta el önmagáról a legtöbbet. [...] Elmélkedések antik világfelfogásról és a hozzá tartozó magatartásról (görög szavakkal: mitológiáról és kalokagathiáról), antik költészet- és tájélmények ezen az alapon egyértelmű mintává szövődnek. S viszont, hogy mit kell értenünk »tiszta lét«-en, mennyire nem elvont, hanem megrendítő, bőséges valóságot, arról a minta beszél. A szövet: alap és minta együtt, elválaszthatatlanul. E kötet íróit ilyen mozaik-szem részeinek, írásukat ilyen szövetnek tekintse az olvasó”¹²³ – írja Kerényi, e diszkurzív mintázat jellegének több fontos aspektusát már címében is megvilágító, *Tartalomjegyzék helyett* című epilógusában, amelyet a Sziget-műhely kollaboratív kiadványait lezárandó fűzött hozzá a sorozathoz.

A Szigetnek sem a saját korában, sem pedig azt követően nem zajlott le a Kerényi és közössége ambiciózus célkitűzéseinek megfelelő,¹²⁴ széleskörű befogadása. Mind a mai napig számos megválaszolatlan kérdést magában rejtő, felfedezendő alakulatként áll a 20. századi magyar művelődés történetében. Az elmúlt évtizedek humántudományi fordulataira visszatekintve és egyben a *Bildung* kollapszusát ideológiai munícióval is támogató diszkurzív heterotópiák¹²⁵ után kutatva azonban egy európai összehasonlításban is kiemelkedő jelentőségű műhely-kísérletként, a heterotópia diskurzusának egy jelentős helyeként ismerhetjük fel a Szigetet. Olyan neves kezdeményezések társaként, mint például a „Doctrines – Archéologie – Beaux-Arts – Ethnographie” tárgymegjelöléssel megjelent Documents című folyóirat, amely 1929–1930 között Georges Bataille szerkesztésében mintegy tizenöt számot élt meg. Vagy a Szigettel csaknem egy időben kibontakozó, André Breton és Picasso körei által működtetett szürrealista Minotaure (1933–1939), illetve az ugyancsak Georges Bataille által létrehívott titkos-ezoterikus-

¹²³ KERÉNYI, *Tartalomjegyzék helyett* = *Sziget I–III*, i. m., 263.

¹²⁴ Vö. a Szigetet elindító, kiáltványszerű cikkben foglaltakkal: KERÉNYI, *Tudósoknak való* = *Sziget I–III*, i. m., 7–11.

¹²⁵ Amennyiben a diskurzusra mint térre való hivatkozásainkat érvényesnek fogadjuk el, érvényesek kell legyenek rá a filozófiai topológia foucault-i fogalmai is, vö. Michel FOUCAULT, *Des espaces autres* (*Conférence au Cercle d'études architecturales*, 14 mars 1967), *Architecture, Mouvement, Continuité*, 5, octobre 1984, 46–49.

ironikus Acéphale (1936–1939), amelyek ugyancsak a heterotópia diskurzusának megteremtésén munkálkodtak.

Első közelítésben mindezek a periodikák a Szigettől rendkívül különböző kezdeményezéseknek minősülnek, azonban több párhuzamos tendenciát is felfedezhetünk a kibontakozásukat meghatározó motívumokban, valamint az általuk képviselt kulturális állásfoglalásokban is. A kiadványok tartalmi érintkezése közül csak egyetlen, jóllehet meghatározó és komplex motívum a nietzschei görögségképből, annak a kortárs kultúrára vonatkoztatott radikális konzekvenciáiból és excentrikus gesztusokból táplálkozó filozófiai kontextus-közösség és a mítosz modern poétikájának progresszív gyakorlataihoz való teoretikus-művészi hozzájárulás. Eltérő formában és hangsúlyokkal ugyan, de mindegyik kiadvány-sorozatra jellemzőek voltak a kulturális mozgalmyszerű megnyilvánulások, illetve az is, hogy egy-egy rendkívül heterogén összetételű transzgenerációs közösségnek az alternatív fórumaiként működtek. A fentiekben felsorolt és a hozzájuk hasonló korabeli platformok a korszak diszciplináris és ideológiai rendjéhez képest megállapítható „kivültségüknek”, heterotóp pozíciójuknak köszönhetően bizonyultak olyannyira inspirálóknak, s ugyanakkor kiszolgáltatottnak is, hogy voltaképpen kreatív instabilitásuk pulzálásában bukkantak fel, majd pedig tűntek el a második világháború kitörésekor.

„A déli természet az antikvitás érzéki hagyományához tartozhatnék – ha nem volna még több: az a változatlan világvalóság, amely az antik embert nem mint táj, hanem mint istenségek: erők és alakok világa ragadta meg. [...] A művészet az élet értelme – de együttes értelme annak, ami megragad: a természetnek, és a tőle megragadott emberi létnek. Az antik emberi léten át a Dél értelme nyílik meg, időfeletti valósága ragad meg bennünket. Ezt az új szint jelenti számunkra az ókortudomány: *a Dél betörését*”¹²⁶ – írta Kerényi a Sziget koordinátáit 1934-ben mintegy előre kijelölő *Ókortudomány* című írásában. A célkitűzés megvalósulására a Sziget sodró lendületű, különös szövegvilága az elsődleges bizonyíték. Az anyag részletes elemzésekre módot adó pillanatfelvételekben dokumentálta az „antikvitás érzéki hagyományának” episztemológiáját jellemző immerzív ókortudatói gyakorlatot is, egy olyan eljárást, amely Kerényi kutatói karakterét egész életművére nézve meghatározta (nem véletlenül hivatkozik az „antikvitás érzéki hagyományának” elméletére a Sziget-korszakot követő, idegen nyelvű kötetei csaknem mindegyikének előszavában). A Sziget írásait olvasva érthetjük meg, hogy az antikvitás érzéki hagyományának tartalmát nem csupán az antik világból fennmaradt materiális artefaktumok és immateriális szellemi javak képezik, hanem egy radikális, szinergikus kiterjesztés révén beletartoznak mindazok az archetipikus-mediális-„memetikus” átöröklődések, sőt, azok a személyes relációk, diszpozíciók is, amelyek a kutatót összekötik mindazzal, amivel a kutatás tulajdonképpeni tárgyát képező tartalmak a létrejöttük során közvetve vagy közvetlenül érintkezésbe léptek (a ma is megtapasztalható görög tájjal, a klímával, a görög vidék hangulatával, boraival, ételeinek ízével, de az elődök generációin keresztül még mai lakóival is stb.).

¹²⁶ KERÉNYI, *Ókortudomány* = Uő, *Halhatatlanság és Apollón-vallás, i. m.*, 161.

Ennek a mind tudományos, mind pedig művészi szempontból nehezen körülírható módszernek az illusztrációját adja a *Lesbosi utazás* című Kerényi-szöveg is, ami műfaját tekintve irodalmi igénytel megírt úti esszé, azonban a Kerényi által javasolt formabontó ókortudományi gyakorlat ismeretében voltaképpen kutatási naplóként is olvasható: „EZ AZ AJASSZÓI MEGLEPETÉS. Másutt, Krétában is, az ősméditerrán kultúra főfészkeben a Földközi-tenger keletén, a múzeum és az ásatási terület, az archeológiai anyag volt képes arra, hogy hirtelen átemeljen azon a határon, amelyen túl egyszerre feltárul a táj mögött a világvalóságnak egy mélyebben elrejtett darabja. A határon átemelkedésnek ezt a megrázkódtatását itt akkor éreztem, amikor átléptünk a templomudvar kapuján a belső Ajasszóba. S archeológiai anyag helyett ember-anyag sejtetett egy legbelső Ajasszót, egy ember és életípus fennmaradását, amelyről a görögség előtti kultúrák kutatóinak érdekes és talán tanulságos lesz tudomást szerezniök. De számolni kell vele a görögség megértőjének is, mint elemmel, amely íme továbbél, átüt, átszínez.”¹²⁷ Majd pedig: „Fáradt vagyok, s még egy bizonytalan éj vár reám. Azután Sarlidza ismét, ahol pihenni lehet, Sapphót olvasni és Alkaiost, és hagyni, hogy a magyarázatba Lesbos észrevétlenül belésszóljon”¹²⁸ – zárul Kerényi írása.

A szöveg, keletzése szerint, 1935 szeptemberében, tehát közvetlenül a Sziget 1935. augusztusi megindítását követően íródott, s a Sziget 1936-os, középső számában jelent meg. Kerényi a cikket a *szigeti* szövegfolyamot az utolsó Sziget-közleménnyel lezáró Franz Altheimnak dedikálta. Kerényi és Altheim 1932-ben véletlenül ismerkedtek meg az olasz Riviérán. Altheim, a Kerényi számára mindvégig mérvadó Walter F. Ottónál habilitált német tudós, az ókortudatás frankfurti iskolájának képviselője volt, aki az ókortudomány megújításának nemzetközileg elismert reprezentánsaként kulcsszerepet játszhatott volna a Sziget tevékenységének hazai és nemzetközi integrációjában. Altheim jelentette a fő összeköttetést Leo Frobenius körével, a Kultúrmorfológiai Intézettel, a Doorni Akadémiával, s az együttműködés eredményességét jól bizonyítja, hogy Altheim részt vett a Kerényi által szerkesztett *Egyetemes történet*¹²⁹ munkálataiban, valamint a pécsi egyetem keszthelyi nyári szemeszterein. Kerényivel kialakult személyes barátságuk bizonyítéka, hogy Altheim Kerényi Károly házassági tanújaként is szerepelt.¹³⁰ Azonban a háború kitörése a Sziget folytatását is teljesen ellehetetlenítette: Kerényi 1943-ban Svájcba távozott, Altheim politikai szerepvállalásának (Franz Altheim 1934–1936-ig tagja volt az SA-nak, 1937-től pedig a Himmler által vezérelt Deutsches Ahnenerbének, amely „germán őstörténeti” expedíciókat és kutatásokat bonyolított le a világ számos pontján) következményei pedig Kerényit is súlyosan kompromittálták.

¹²⁷ KERÉNYI Károly, *Lesbosi utazás* = *Sziget I–III*, i. m., 173–174.

¹²⁸ KERÉNYI, *Lesbosi utazás* = *Sziget I–III*, i. m., 177.

¹²⁹ *Egyetemes történet*, I, *Az ókor története*, szerk. KERÉNYI Károly, Bp., 1935.

¹³⁰ Vö. Volker LOSEMANN, *A Dioskurosok: Franz Altheim és Kerényi Károly. Egy barátság szakaszai*, ford. KARSAY Orsolya = *Mitológia és humanitás*, i. m., 111–144.

A Kerényi ellen indított politikai kampány fő részletei ma már ismeretesek.¹³¹ A vádak nélkülöztek minden alapot. Kerényi több hullámban megvalósított magyarországi szellemi elszigetelése annak az etikátlan lukácsi taktikának a jegyében ment végbe, amely a tudományos élet marxista–leninista átalakítását gyakorta éppen a nietzscheanizmus „vádjának” érvényesítésével valósította meg, és voltaképpen az egész hazai tudományosságot alapjaiban érintette. A részben közéleti, részben pedig ahhoz felzárkózó kvázi-tudományos diszkurzív támadássorozat paradox módon Kerényi ókortudományi innovációjának egy eltorzított, primitív olvasatát – mindenekelőtt Kerényi Nietzsche által inspirált és a „fasizmus szálláscsinálójának” minősített „irracionalizmusát” – szegte szembe Kerényi tudói rangjával, hitelével. Kerényi Károly 1947-es hazatérési szándékát elutasították.

Életművének főként német és olasz nyelven írt részéből mind a mai napig elenyészően kevés magyar fordítás készült, azonban a kutatásait megalapozó elméletnek, az „antikvitas érzéki hagyományának” a kidolgozása és a koncepcióra alapozott első kísérletek magyar nyelvű munkáiban és a Sziget-műhely kollaboratív szövegfolyamában is nyomon követhetők. Utóbbi nagy része – főként a Sziget-kiadványok nem Kerényi által jegyzett munkái, amelyek pedig szintén lényegi jelentőséggel bírnak a Sziget-műhely ókortudományi kísérletének szempontjából – viszont a nemzetközi diskurzusban nincsenek jelen. Azonban Kerényi magyarországi és nemzetközi tevékenysége egymást feltételezi, így munkássága alapos megismerésének elengedhetetlen követelménye azoknak a műhelyeknek a feltérképezése is, amelyekben Kerényi időről időre kibontakozott. Hiszen Kerényi tudói, alkotói létformájának a Sziget után is mindvégig meghatározó eleme maradt a műhelymunka, a diskurzus-építés és a kollaboráció, a nagy formátumú személyes munkatársaktól kezdve az olyan jelentős gondolkodói-alkotói közösségek munkájába történő aktív bekapcsolódásig, mint például a Jung révén megismert Eranos-kör,¹³² vagy a pályájának utolsó szakaszában meghatározó jelentőségű Castelli-konferenciák.¹³³

¹³¹ Vö. SZILÁGYI János György, *Egy halálhír: Kerényi és Magyarország, 1943–1948* = Uő, *Szirénzene: Ókortudományi tanulmányok*, Bp., Osiris, 2005.

¹³² A ma is működő Eranos-kör honlapján Kerényit mint az „Eranos” név értelmét a tagok számára megvilágító „magyar mitológust” látjuk említeni, vö. <http://www.erosfoundation.org/history.htm> (2011.08.09). Az Eranos-körrel lásd az alábbi munkákat: Hans Thomas HAKL, *Der verborgene Geist von Eranos. Unbekannte Begegnungen von Wissenschaft und Esoterik: Eine alternative Geistesgeschichte des 20. Jahrhunderts*, Bretten, Scientia nova – Verlag Neue Wissenschaft, 2001; *Pioniere, Poeten, Professoren: Eranos und der Monte Verità in der Zivilisationsgeschichte des 20. Jahrhunderts*, Hrsgg. Elisabetta BARONE, Matthias RIEDL, Alexandra TISCHEL, Würzburg, Königshausen und Neumann, 2004; Steven WASSERSTROM, *Religion after Religion: Gershom Scholem, Mircea Eliade, and Henry Corbin at Eranos*, Princeton University Press, 1999.

¹³³ Kerényiről és a Castelli-konferenciákról lásd Riccardo DOTTORI, *Kerényi Károly Enrico Castelli nemzetközi filozófus-találkozói (1955–1971)*, ford. SAJÓ Tamás = *Mitológia és humanitás, i. m.*, 207–235; Natale SPINETO, *Forráskutatás és „emberkutatás”: Kerényi Károly és az olaszországi vallástörténeti kutatások*, ford. BENCZE Ágnes, Beszélő, 1998/4, 105–116.